

INFORMASJON FRA RIKSARKIVAREN

Tema: Kunst og kunsthåndverk

Glassverkarkiver

22. juli-arkivene i Riksarkivet

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er Arkivverkets faglige tidsskrift og retter seg mot et bredt, historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal være et orienterende og debattskapende tidsskrift som medvirker til å utbre kunnskap om arkivenes egenart og deres viktige rolle i samfunnet. Arkivmagasinet ønsker å stimulere til økt interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv.

Redaktør

Leif Thingsrud

I redaksjonen

Kari B. Benedictow, Kristin Brattelid, Finn Karlsen, Trond Karlsen, Tor Weidling og Øyvind Ødegaard

Reprofoto

Odd Amundsen, Riksarkivet

Redaksjonens adresse

Riksarkivet, se bakre omslag

Design

Agendum See Design

Layout

Morten Hernæs, 07 Media – 07.no

Repro og trykk

07 Media – 07.no

ISSN 0801-5449

Bidrag til nr. 2/13 må være i redaksjonen før 22.03.2013.

Løssalg: kr 40

Årsabonnement (3 nr.): kr 100

Offentlige institusjoner, museum o.l.: gratis

Opplag: 2700

Forsidebilde:

Kolorert vase fra gullsmed Tostrups verksted, 1901. Håndkolorert foto i Riksarkivet (PA-0249, Torolf Prytz U_55/35/85)

Indre omslag:

Latinsk fragment fra middelalderen – utsnitt.

Original i Riksarkivet (NRA/Lat-frag_96-9 og10).

6 Kunst- og håndverksskolens

Innhold

FOTO: KARIN BRUNDIN TORJUSSEN

19 Gylne hyllemetre

FOTO: SERGEY GAVRILOV, SAMISK ARKIV / SÁMI ARKIVA

26 Samehusfliden A/L

38 22. juli-arkivene

TEMA: KUNST OG KUNSTHÅNDVERK

- 6 Norges kunstneriske hukommelse. Arkivet til Statens Håndverks- og Kunstindustriskole
- 10 Kvinner og utdanning innen kunst og håndverk
- 15 Kammerherre Christian Holst: Embetsmann og kulturbyråkrat
- 19 Gylne hyllemetre
- 22 Et lite stykke kunsthistorie
- 26 Vennligst send 10 par skaller, prima vare!
- 31 Riksarkivet innkapsler ungdommens tanker

ANDRE ARTIKLER

- 32 Krystall og vindusglass. Christiania Glasmagasin og de gamle norske glassverkene
- 38 22. juli-arkivene i Riksarkivet

FASTE SPALTER

- 42 Krøniken
- 44 Bokmelding og notiser

32 Krystall og vindusglass

Ascensio dñi.
Galilei quid
admiramini aspicientes
in celum alta que admodum
uidistis eum ascendentem in celum
ita ueniet. alta alta alta. **R**equie
intuerentur in celum euntem illum euntem.

Omne q̄s **or.**
omnipotens dñs. ut qui
hodierna die un-
gentium tuum redemptorem nostrum
ad celos ascendisse credimus.
ipsi quoque mente in celestibus
habitemus. **P**e eundem. **le**

Drimu **actuum** **apto.**
quidem sermonem feci
de omni. **otheophile.** q̄ cepit
ih̄c facere & docere. usque
indie qua precipiens apostolis

uentis spiritus
& eratis in testes
& in omni iudea
& usque ad iherosolimam
Et cum hec dixisset
illis eleuatum
suscepit eum ab oculis
Cumque intuerentur
euntem illum: ecce
assiterunt iuxta
illis; albis. qui
Viri galilei qui
picientes in celum
qui assumptus est. ad
sic ueniet quem
uidistis eum. eum
Auetua. **v**
in iubilacione & dñi

Middelalderens bokmanuskripter kan være stor kunst. Til et praktverk trengte man en god skriver, men også illustratører, forgyllere og bokbindere. De er kollektive kunstverk.

Fargelagte utsmykninger – illuminasjoner – finnes i form av initialer, border, randornamentikk og bilder. Både planter, insekter, jord og mineraler ble brukt som fargepigment. Sølv og gull ble også brukt til dekor.

Praktmanuskriptene var meget dyre – til ære for Gud og som et tegn på eierens rikdom.

I Norge er det bevart få komplette manuskripter. Men vi har rester av langt flere. På 1500- og 1600-tallet ble mange manuskripter kuttet opp i små fragmenter som ble brukt til innbinding av regnskaper og annet.

Riksarkivets fragmentsamling omfatter ca. seks tusen fragmenter

fra tolv–trettent hundre forskjellige manuskripter, de aller fleste skrevet på latin. Mange er av ordinær kvalitet. Men noen skiller seg ut, slik som dette missalet som er skrevet i Norge i andre halvdel av 1100-tallet. Et missale er en liturgisk bok som inneholder tekstene til alle årets messer.

Original i Riksarkivet (NRA, Lat.frag. 1019).

Norges kunstneriske

Arkivet etter Statens Håndverks- og

hukommelse

Kunstindustriskole

AV HEIDI TRONBØL,
SENIORRÅDGIVER, NORSK
HELSEARKIV OG MARCUS
LIEBOLD, RÅDGIVER,
RIKSARKIVET

Da Kåre Øijord ble sendt til den tyske konsentrasjonsleieren Buchenwald tidlig i 1944, var studenten fra Bergen ikke engang 23 år gammel. Opplevelsene den unge nordmannen hadde i tysk fangenskap preget ham for resten av livet. Tilbake i Norge etter krigen begynte Øijord å studere ved *Statens Håndverks- og Kunstindustriskole* (SHKS) i Oslo. Her fikk han anledning til å bearbeide kunstnerisk det han hadde erfart i leiren. Hans arbeider utgjør imidlertid kun en brøkdel av arkivet til Norges største kunsthøgskole, som nå er blitt ordnet og tilgjengeliggjort.

”Det kunne være bitterlig kaldt”, forteller den 91-årige kunstneren Kåre Øijord om sitt arbeid *Vedkommando Buchenwald*. ”Meget karakteristisk for livet i Buchenwald var disse fangekolonnene som hentet kvist og kvas utenfor leiren for å kunne fyre i ovnene i brakkeene.” Det er akkurat en slik flokk med fanger motivet *Vedkommando Buchenwald* viser. Raderingen, som er blitt bevart i trykksamlingen etter radér- og litografiavdelingen ved SHKS, er holdt i mørke toner. Ansiktsuttrykkene til fangene, som Øijord har gjengitt, er preget av individuell angst. Men også kroppsspråket til de

magre og hengslete skikkelsene forteller om smerte, tortur og de lidelsene enhver fange ble kjent med i konsentrasjonsleieren.

Kåre Øijords radering er typisk for arkivet til SHKS. I likhet med andre arbeider i samlingen etter skolen, så er trykket ikke bare et unikt kunstverk, som kan sees fra et kunstnerisk perspektiv. Det er også arkivmateriale, og dette åpner opp for en historisk tilnærming. Akkurat dette tverrfaglige aspektet til materialet i arkivet etter SHKS gjør det til en unik forskningskilde. Men at det i dag er

Vedkommando Buchenwald.
Radering av Kåre Øijord, 1946.
Original i Statsarkivet i Oslo
(Statens Håndverks- og
Kunstindustriskole: 11/Fb/14).

mulig å forske på arkivalier skapt av elever og lærere ved skolen gjennom nærmere 200 år er ingen selvfølge. Et omfattende ordnings- og katalogiseringsarbeid har blitt gjennomført løpet av de siste årene.

En kompleks arkivordningsoppgave

Det å ordne og lage fortegnelse over de til sammen 474 hyllemeter med arkivmateriale etter SHKS viste seg å være en kompleks oppgave som krevde både kunnskap og erfaring. Til å begynne med måtte det defineres hva slags materiale som egentlig skulle ansees som arkivverdig. I tillegg til dette måtte det utarbeides retningslinjer for bevaring og kassasjon av en uoverkommelig og u håndterbar mengde med elevarbeider, som hadde blitt produsert ved skolen i løpet av dens eksistens. Ved denne prosessen kunne ikke bare arkivvitenskapelige fremgangsmåter anvendes, men det måtte også tas hensyn til kunstneriske kvalitetsaspekter ved bedømmelsen av materialet. En annen problemstilling det måtte fokuseres på under ordnings- og katalogiseringsarbeidet var det å opprette en systematikk for hele arkivbestanden. Inndelingen av arkivet skulle ta høyde for virksomhetens organisasjonsstruktur gjennom hele dens historie.

Det ble valgt å abstrahere skolens indre organisasjon, og ut fra dette strukturere arkivet etter instituttene ved skolen. Det ble så opprettet én arkivdel for hvert institutt, hvor det imidlertid ikke bare skulle arkiveres instituttskapt materiale, men også arkivalier etter de administrative foreløperne til instituttene. Arkivet etter SHKS ble dermed inndelt i 16 arkivdeler, hvorav to serier ble forbeholdt skolens overordnede administrative arkivmateriale.

Administrativt, elevskapt og pedagogisk materiale

Innenfor arkivdelene ble materialet igjen delt inn i tre hovedgrupper. Disse er administrativt arkivmateriale skapt på instituttnivå, elevskapt og pedagogisk materiale. Mens det administrative materialet hadde blitt opprettet i tilknytning til enhetenes

drift, hadde det elevskapte arkivmaterialet oppstått ved opptak, i undervisning eller under eksamen. Det kunne blant annet inneholde elevarbeider, frie øvelser eller diplom- og hovedoppgaver.

Elevarbeidene i arkivet etter SHKS finnes hovedsakelig som tegninger i ulike formater og utførelser, men er også ofte avfotografert og foreligger på fotografier eller lysbilder. I tillegg kan elevarbeidene forekomme i form av bokillustrasjoner, klisjeer, skrifttype- eller vevprøver. Arbeidene finnes derfor ikke bare på papir, men også i andre materialer som for eksempel tekstil, metall, tre og glass. Materialet i den siste av de tre hovedgruppene, det pedagogiske arkivmaterialet, hadde blitt skapt som følge av lærernes virke ved skolen. I denne gruppen finnes det både materiale som lærerne laget under forberedelse til eller gjennomføringen av undervisningen samt innkjøpt støttemateriale også til bruk i undervisningen.

Selv om det under ordningsarbeidet måtte utarbeides retningslinjer for bevaring og kassasjon av en omfattende mengde elevarbeider, er ikke alle materialgrupper like godt representert i arkivet etter SHKS. Dette medfører at arkivbestanden fremstår som restpreget og langt fra komplett. Det som er blitt bevart av materiale er ofte knyttet til enkelte personers innsats for å dokumentere utviklingen av kunst- og håndverksutdanningen ved skolen, og ikke minst skolens egen historie.

En rektor med sans for arkiv

Et godt eksempel på slik innsats er samlingen etter Kari Brundin Torjussen, som var både elev, lærer, og etter hvert også den første kvinnelige rektoren ved den ellers mannsdominerte skolen. Ved å bevare et utstrakt møtemateriale tok Torjussen vare på den organisasjonsmessige utviklingen ved skolen. Videre tok hun også vare på omfattende serier med elevarbeider etter sin undervisning i frihåndstegning. Hun ordnet og strukturerte elevarbeidene etter teknikker, prinsipper og emner,

Statens Håndverks- og Kunstindustriskole

1818 Skolen opprettes som "Den foreløbige Tegneskole"

1996 Skolen slås sammen med andre kunstnerisk orienterte høyskoler i 1996 og blir administrativt underlagt Kunsthøgskolen i Oslo (KHIO)

1988/2012 To avleveringer av arkivmateriale etter skolen

1818–2005 Arkivmaterialet etter skolen dekker nærmere 200 år av norsk håndverks- og kunstindustrihistorie

men var, i motsetning til mange kollegaer, ikke bare opptatt av kunstneriske kvalitetskriterier til arbeidene. Også mindre gode øvelser kunne dokumentere både elevenes utvikling samt Torjussens undervisningsopplegg, og hadde derfor en verdi som kunne gå langt utover den opplagte kunstneriske verdien.

Norges kunstneriske elite

Torjussen var imidlertid ikke den eneste ved SHKS som satte sine spor i skolens arkiv. Mange norske tegnere, kunsthåndverkere, designere, billedkunstnere og arkitekter fikk sin faglige grunnutdannelse ved SHKS. I materialet etter SHKS vil man derfor kunne finne materiale etter flere personer som senere har blitt anerkjente kunstnere. Blant arkivmaterialet etter institutt for klær og kostymer er moteskaperen og klesdesigneren Per Spooks elevarbeider blitt bevart. Det finnes også flere spor etter Kjell Aukrust i arkivet. Da han i 1936 ble tatt opp som 16-årig student, var han den yngste som noensinne var opptatt ved skolen. Han studerte under blant annet Per Krogh, og ønsket å bli maler, men ble illustratør og forfatter isteden.

Rettes derimot blikket tilbake til 1800-tallet finnes det spor etter nasjonale kunstnere som Wilhelm von Hanno, Christian Krohg og Edvard Munch. Sistnevnte er blant annet oppført i skolens innskrivnings- og elevprotokoller, som er en viktig primærkilde for forskning knyttet til skolen. Ved hjelp av protokollene er det mulig å identifisere elever som har gått på skolen til enhver tid, og gjenskape deres skolegang og ikke minst deres ferdigheter.

Fra historie til verdiskapning

Noe av det arkivmaterialet som er best bevart, er trykksamlingen med elevarbeider etter radér- og litografiavdelingen. Samlingen spenner over ett århundre, og det ble gjennom denne tiden laget en systematisk fortegnelse. Det finnes et alfabetisk

Motetegning utført av ukjent elev ved institutt for klær og kostymer. Original i Statsarkivet i Oslo (Statens Håndverks- og Kunstindustriskole: o8/Fa).

register som gjør det mulig å finne frem til de konkrete arbeidene etter en bestemt elev.

I dette registeret står også Kåre Øijord oppført med anmerkningen *Vedkommando Buchenwald*, 1946. Siden materialet etter SHKS nå er avlevert, er dermed også Øijords trykk blitt tilgjengeliggjort. Trykket kan studeres og forskes nærmere på både fra et historisk og et kunstnerisk perspektiv. Budskapet og utformingen av trykket til Øijord kan inspirere en ny generasjon, og på denne måten bidra til ny, fremtidig verdiskapning i Norge.

376 hyllemeter med skolens arkivmateriale befinner seg på Statsarkivet i Oslo

16 hovedarkivserier, inndelt etter skolens institutter

396 arkivpakker med verdifullt arkivmateriale etter skolen

41 papprør med unike skisser i store formater

17 tekstilesker som inneholder vev- og stoffprøver laget av skolens elever

46 knytemapper med genuine trykk laget ved skolens radér- og litografiverksted

Kvinner og utdanning innen kunst og håndverk

Det var lenge vanskelig for kvinner å få adgang til formell utdanning innen kunst og håndverk. Private tilbud var som regel altfor dyre til å være tilgjengelige for mange. Offentlige skoler og skoler med offentlig støtte, som kunne være et rimeligere alternativ, var lenge forbeholdt menn. Den kongelige Tegneskolen i Kristiania åpnet for undervisning ”for Fruentimmer” i 1870. Fem år senere ble Den kvinnelige industriskolen i Kristiania startet. Arkiv etter begge skolene finnes i Statsarkivet i Oslo.

Kunst- og håndverksskolen ble etablert i 1818 som *Den Foreløbige Tegneskole*, fra 1822 som *Den kongelige Tegne- og Kunstskole i Christiania*, så fra 1869 *Den kongelige Tegneskole* og fra 1911 *Statens Håndverks- og Kunstindustriskole*. Frem til 1870 hadde skolen bare mannlige elever – ”(...) Noget som saavidt Bestyrelsen ved ogsaa har været Tilfældet ved de øvrige offentlige Tegneskoler her i Landet”. Men det viste seg at skolens styre ikke var likegyldig til det som holdt på å skje andre steder i verden. Styret var oppmerksomt på at det i enkelte andre land, og spesielt i Sverige, fantes godt etablerte tilbud om undervisning i tegning og tegningsrelaterte fag for kvinner. I årsberetningen for 1870/1871 informerte man om styrets forsøk på å

sette i gang ”Undervisning for Fruentimmer” og om erfaringer fra dette forsøket.

Et upåklagelig utbytte

Det første kurset for kvinner startet høsten 1870 og omfattet undervisning i frihånds- og konstruksjonstegning. Kurset varte fra 14. november og gikk ut mars 1871. Det ble gitt to undervisningstimer daglig, fra kl. 15 til kl. 17. De kvinnelige elevene skulle undervises av kunstmaleren Peder Cappelen Thurmman.

På det første kurset deltok 68 kvinner, derav 33 fra begynnelsen og ytterligere 35 fra januar 1871. Antallet elever viste seg å være altfor stort for bare

AV JOLANTA AKRE-JOHANSSON,
ARKIVAR, STATSARKIVET I OSLO

20. Cimast undervisning fra 7. Mai til 7. juli. Noget
Læringst vedrørende dog ikke af Holm's Læse.
De 6 fland brugte udført til, som stod til Nord Kaa,
drift, og saa udført undervisningstimerne til at tegne og
Læse i Holm's Læse.

B. Undervisning for Kunstskolen.

Holm's for tidligere Læse som fandt mandlige fland,
Noget som, paavist Westgøtjenen og saa for nord til,
faldt med de andre offentlige Kunstskole for i Landt.
Læse for udført Landt og mandlige Sverige for de imid.

Fra årsberetningen for skoleåret 1870/71. Original i Statsarkivet i Oslo (Statens håndverks- og kunstindustriskole: arkivdel 1, Årsberetninger og budsjettforslag for den kongelige Tegneskole i Christiania, 1869–1878).

én lærer, fordi elevene hadde så forskjellig kunnskapsnivå. At kurset ikke ble til en fiasko, tilskrev man Thurmans "nidkjærhet" og det faktum at forstanderen også stilte opp for å delta i undervisningen. Gruppen ble dermed i virkeligheten undervist av to lærere, og kurset skal ha gitt et "upåklagelig" utbytte. Men for fremtidige kurs mente man at det optimale antallet elever burde være ca. 30.

De som deltok på det første kurset, betalte 60 skilling i skolepenger for undervisningen. De som startet fra januar, betalte 30 skilling. Fra 22. mai 1871 startet skolen et nytt kurs som varte frem til 23. september samme år, med drøye tre ukers ferie i juli måned. Skolepengene var på 60 skilling, og undervisningen foregikk fra kl. 16 til kl. 18 daglig. Det ble opptatt 31 kvinnelige elever. Disse ble undervist av Christian Pedersen, hjelpelærer i elementærklassen. Tilbudet fortsatte siden som tre måneders kurs og ble etter hvert utvidet.

I tillegg til å begrense antall elever til ca. 30 per kurs, bestemte man at alle først skulle gjennomgå et pensum tilsvarende elementærklassens og et kurs i geometrisk konstruksjon tilpasset kvinner.

Deretter kunne de undervises i frihånds- eller mønstertegning. Det skulle være mulig å hoppe over forundervisningen og gå direkte til neste trinn, hvis eleven klarte å bevise sine elementære ferdigheter i en tegneprøve, tatt på skolen. Men skolen var meget skeptisk til slike løsninger og viste til erfaringer med studenter som fullstendig manglet forståelse for perspektiv og derfor ikke klarte å tegne virkelige gjenstander, til tross for gode ferdigheter i å kopiere en annen tegning.

Disse erfaringene som skolen valgte å beskrive i sin årsmelding fra juni 1871, gjaldt muligens ikke bare kvinnelige elever. For å finne ut hvordan skolen vurderte "fruentimmer" de underviste, må man søke videre i arkivet. I arkivet vil man også finne hvem som var de første kvinnelige elevene.

Private tilbud for velstående unge damer

Den kongelige tegneskolen i Kristiania skal ha vært den første offentlige skolen i Norge med tilbud om undervisning i tegning for kvinner. Andre land skal ha etablert slike tilbud tidligere. I det før omtalte dokumentet nevnes Sverige og *Slöjdföreningens skola* i Stockholm, etablert i 1848. Vi vet at kvinner på den tiden også kunne studere ved den

Kungliga konstakademien i Stockholm, hvor de fra 1864 fikk en egen avdeling – ”Fruentimbers Afdelingen”. Studiene skal ha vært kostnadsfrie.

Det sistnevnte synes å være en viktig faktor – et kostnadsfritt eller rimelig undervisningstilbud. Uten slike tilbud må det ha vært vanskelig for kvinner å få adgang til formell undervisning. De første tegneskolene som åpnet sine dører for dem, var som regel private og bare tilgjengelige for unge kvinner med god råd. En god del norske kvinner skal ha benyttet seg av denne muligheten til å studere – først og fremst i utlandet, men også i Norge. De første kjente norske kvinnelige kunstnere, som Aasta Hansteen, Mathilde Dietrichson, Kitty Kielland og Harriet Backer, hadde gjerne utdannelse fra Frankrike og Italia, men også fra München, Düsseldorf, København, Stockholm og Oslo.

Norge fikk sitt kunstakademi først i 1909, og det første offentlige undervisningstilbud i tegning for kvinner ble gitt ved en skole som egentlig var ment for håndverkere. Men Tegneskolens tilbud må likevel ha vært et viktig alternativ til de private skolene, som for eksempel Bergslisens malerskole i Kristiania. Den ble startet i 1859 av Johan Fredrik Eckersberg, men ble etter hans død i 1870 drevet videre av Knud Larsen Bergslis.

Men ville de ha vært flere, kunne de ha hatt det lettere eller kommet lengre, hvis det hadde eksistert offentlige undervisningstilbud? Hva med de kvinnene som ikke hadde råd til privatundervisning?

Ikke bare kunstnere, men også yrkesutøvere

I 1860 ble det i den franske *Gazette des Beaux-Arts* publisert en artikkel om kvinnenes posisjon i kunsten. Forfatteren, den franske kunstkritikeren Léon Lagrange, tok opp temaet om undervisning i tegning for kvinner. Etter å ha drøftet kvinnenes evner og betydning for kunsten, bemerket han at det i Frankrike på den tiden ikke fantes tegnekonservatorier eller offentlige skoler med kostnadsfri

undervisning i tegning for kvinner. Frankrike hadde mange kommunale tegneskoler, men disse ekskluderte kvinner. Lagrange forsøkte å forstå hvorfor.

La oss huske at dette gjaldt Frankrike, et land med lange egalitære tradisjoner. Et land der man allerede på 1700-tallet hadde en diskusjon om kvinnelige kunstnere. De ble støttet av det franske kunstnergildet – *Académie de Saint-Luc*, og fikk anledning til å utstille sine verk fra 1751. Gildet var visstnok i opposisjon til den meget konservative *Académie Royale du Peinture et Sculpture* som først i takt med revolusjonen begynte å tenke egalitære tanker. Men den diskusjonen om kvinnelige kunstners adgang til Akademiet, som foregikk rundt 1790, ser ikke ut til å ha påvirket utformingen av 1800-tallets *École des Beaux-Arts* i noen større grad. Skolen var faktisk stengt for kvinner frem til 1897. Ut fra Lagranges artikkel kan vi skjønne at dette også gjaldt for andre offentlige skoler, i hvert fall frem til 1860. Det var imidlertid stadig flere private tegneskoler som åpnet for kvinneklasser. Kvinner kunne dessuten studere i noen mindre privatskoler drevet av anerkjente kunstnere.

Lagrange mente at situasjonen var annerledes når det gjaldt undervisning i musikk og dans. Men var dans og musikk alene nok for kvinner? Han påpekte tegningens betydning ikke bare for kvinnenes utvikling og velbefinnende, men også som en mulighet til å skaffe arbeid og inntømt. Tegneskolene ville som regel ikke bare gi kunstnere, men også yrkesutøvere. En enklere adgang til undervisning i tegning ville dessuten være til gagn både for kvinnene og for kunsten selv. Kvinnenes smak og evner, utviklet og styrket gjennom god utdanning, var etter Lagranges mening viktige for kunsten, spesielt for visse grener av den industrielle kunsten.

Kvinnelig industriskole ble til lærerskole

Litt av den samme tanken kan man se i Norge, særlig knyttet til etablering av *Den kvinnelige*

Fra undervisningen ved Den kvinnelige industriskole. Foto: Forbech. Original i Statsarkivet i Oslo (Statens lærerhøgskole i forming: W 0004) – utsnitt.

industriskole i Kristiania. ”Tegning er et saa væsentligt Led i den Udvikling, som Industrien forlanger, at den ikke let kan vurderes for høit.” skrev i 1874 kaptein Just Gude-Smith, styreformann i *Foreningen til Fremme af kvindelig Haandverksdrift*. Foreningen ble etablert i 1861, og Gude-Smith fikk etter hvert i oppdrag å utarbeide en plan for en fremtidig industriskole for kvinner. Etter å ha reist rundt i Europa, kjente Gude-Smith til lignende skoler i andre land. Han var bevisst over hva som måtte til for at et slikt utdanningstilbud kunne bli vellykket og konkurransedyktig. Han var også oppmerksom på utfordringer knyttet til mulige forskjeller mellom fremtidige elever, avhengig av hvor de kom fra. Han var klar over at for mange av dem ville det være viktig med et rimelig undervisningstilbud og utsikter for et snarlig inntektsgivende arbeid.

Den kvinnelige industriskole i Kristiania ble opprettet i 1875 for å gi elevene nødvendige teoretiske kunnskaper og praktiske ferdigheter for selververv og for industriell virksomhet. Skolen tilbød kurs med ett års varighet, der den teoretiske undervisningen var oppdelt i to klasser etter elevenes forkunnskaper. Skolepenger utgjorde tolv spesiedaler årlig og skulle betales kvartalsvis. I tillegg måtte man betale en spesiedaler for innskrivning. Av de opprinnelige 65 elever som meldte seg inn til det første kurset, ble 57 uteksaminert i juli 1876. Ifølge skolens beretning for det året var 26 elever fra Kristiania, 5 fra andre byer og 26 fra landet. Til det neste kurset, som startet i august 1876, ble det tatt opp 59 elever, derav 31 fra andre byer og fra landet. Det viste seg imidlertid at mange av de sistnevnte ikke kunne begynne ”paa Grund av den daarlige Høst”.

Industriskolens skoleplaner ble revidert på slutten av 1880-tallet, og det ble opprettet halvårige lærer-innekurs som var et påbyggingstilbud rettet først og fremst mot skolens tidligere elever. Tilbudet ble videreutviklet fra 1891, kort tid før kvinnelig håndarbeid ble lovbestemt fag i folkeskolene. Industriskolen deltok aktivt i utviklingen av dette faget. Skolen ble statlig i 1900 og fra 1966 kjent som *Statens lærerskole i forming*, Oslo.

Kilder i Statsarkivet i Oslo

Arkivet etter *Statens håndverks- og kunstindustriskole*, arkivdel 1, Årsberetninger og budsjettforslag for den kongelige Tegneskole i Christiania, 1869–1878

Arkivet etter *Statens lærerskole i forming*, X 0001 Egenproduserte trykksaker

Litteratur

Lagrange, Léon: "Du Rang des Femmes dans les Arts", i: *Gazette des beaux-arts*, b.VIII, Paris 1860, s. 30–43.

Mirzoeff, Nicholas: "Revolution, Representation, Equality: Gender, Genre, and Emulation in the Académie Royale de Peinture et Sculpture, 1785–93" i: *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 31, No. 2, Questions of Gender (Winter, 1997/1998), s. 153–174.

Røvig Håberg, Kirsten: *Fra skyggetanter til yrkeskvinner. Livet, tiden og menneskene ved Den kvinnelige industriskolen fra 1875–1950*, ABM-media AS, Oslo 2012

Wichstrøm, Anne: *Kvinneliv, kvinnekunst. Kvinnelige malere i Norge før 1900*, Gyldendal, Oslo 1997

Arkivet etter *Statens håndverks- og kunstindustriskole* oppbevares av Statsarkivet i Oslo. Eldre materiale ble avlevert fra skolen i 1988. I 2012 mottok Statsarkivet en omfattende tilvekst til dette arkivet. Katalogen ble ferdigstilt i februar 2013, og arkivet er tilgjengelig for bruk. Statsarkivet i Oslo oppbevarer også arkiv etter *Den kvinnelige industriskole i Kristiania*, senere kjent som *Statens lærerskole i forming*, Oslo.

For Tiden gjælder følgende Timetabel:

	Mandag.			Tirsdag.			Onsdag.			Thorsdag.			Fredag.			Lørdag.		
Kl.	1 a	1 b	2	1 a	1 b	2	1 a	1 b	2	1 a	1 b	2	1 a	1 b	2	1 a	1 b	2
3–4	Regning.	Engelsk.		Naturlære. (Stofflære).			Regning.	Engelsk.		fri	Tydisk.		Regning.	Tydisk.		Bogholderi.	Tydisk.	
4–5	Tegning.			Skrivning.	Norsk.	Regning.	Tegning.			Naturlære (Stofflære).			Skrivning.	Norsk.	Bogholderi.	Tegning.		
5–6	Tegning.			Norsk.	Regning.	Skrivning.	Tegning.			Mønstertegning			Norsk.	Regning.	Skrivning.	Tegning.		
6–7	fri.	Regning.	Norsk.	Bibellæsning.			Norsk.	Skrivning.	Regning.	Mønstertegning			fri.	Bogholderi.	Norsk.	fri.	Skrivning.	Regning.
7–8				Engelsk.														

Timetabell i årsberetningen for 1876. Original i Statsarkivet i Oslo (Statens lærerhøgskole i forming: X 0001).

NB. Skoletiden er i den lyse Aarstid fra Kl. 8–12 Formiddag og fra Kl. 3–6 eller 4–7 Eftermiddag, eftersom Lærerkraefterne ere disponible fra sine øvrige Gjøremaal.

I de mørkeste Maaneder begynder Undervisningen Kl. 9. Formiddag undervises i praktiske Fag; Eftermiddag i Tegning, Skrivning og theoretiske Fag.

Kammerherre Christian Holst:

Embetsmann og kulturbyråkrat

Da Carl Johans stattholder i Norge ønsket å ansette en norsk sekretær i 1828, hadde han sett seg ut Christian Holst som en passende kandidat. Dermed begynte en lang og spesiell embetskarriere, som fikk stor betydning for norsk kunst og kulturliv.

AV VILHELM LANGE, SENIOR-
RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Christian Holst ble født i 1809 på Sinsen i Aker, i en familie som var rotfestet i norsk embetsmannsmiljø. Ved utnevnelsen til annensekretær for stattholderen oppga han sitt påbegynte teologistudium til fordel for jus, og avla embetseksamen i 1832. Fra 1834 ble han enesekretær hos stattholderen, og i perioder da ingen stattholder var utnevnt, var han i samme funksjon hos den norske regjerings førstestatsråd i Christiania.

Christian Holsts arkiv

Stattholderembetets arkiv ble ikke avlevert til Riksarkivet. Det hvilte en slags opphøyet fortrolighet over korrespondansen mellom kongen og stattholderen. Brev fra kongen og stattholderens konsepter til sine rapporter ble ansett som stattholderens private arkiv, og det er derfor litt tilfeldig hvor dette materialet befinner seg i dag. Originalrapportene

fra stattholderne samt kongens konsepter til sine brev oppbevares i Det Bernadotteska familjearkivet i Stockholm, så materialet er uansett bevart. Denne korrespondansen utgjør likevel bare toppen av det store isfjellet av saker som stattholderembetet behandlet. Ansvaret for arkivet lå hos sekretæren, og på slutten av sin lange funksjonstid hadde Christian Holst samlet et anselig materiale av journaler, kopibøker, innkomne brev, konsepter til rapporter til kongen, regnskap for bruk av kongens midler med mer. Arkivet etter stattholderembetet spenner over perioden 1814 til ca. 1880. Det er langt fra komplett og til tider ganske fragmentarisk.

En tid før sin død i 1890 bestemte Holst at alle hans etterlatte papirer skulle tilfalle Riksarkivet og være klausulert i 50 år. Fjorten låste, jernbeslåtte

kasser med arkivsaker ble avlevert i november 1890. I 1940 ble kassene åpnet og en foreløpig oppstilling av arkivet ble foretatt. Ordningen av arkivet ble påbegynt av arkivar Jens Arup Seip, og ble fortsatt etter krigen av arkivar Dagny Jørgensen. Hun fullførte arbeidet i 1958 med en svært detaljert og informativ arkivkatalog.

Ordningen av arkivet må ha budt på store utfordringer. Det må for eksempel ha vært fristende å forsøke å gjenskape stattholderembetets arkiv. Men det ville jo likevel ikke ha kunnet bli komplett så lenge korrespondansen mellom konge og stattholder manglet. I arkivet finnes et udatert konsept der Holst gir opplysninger om hvor de ulike deler av dette materialet kan ha tatt veien. Det kan se ut som at kongen har bedt om en slik redegjørelse ut fra en bekymring for at korrespondansen kunne komme på avveier, og brevet understreker hvilken betydning konge og stattholder la på diskresjon.

Ved ordningen av arkivet ble materialet inndelt i åtte avdelinger: Del A inneholder arkivmateriale etter det egentlige stattholderarkivet og Den norske regjerings formann, fra 1873 statsministeren. I avdeling B og C finnes arkivet etter funksjonen som bestyrer av Bygdø kongsgård, den kongelige kasse, sjefen for hoff-forvaltningen med mer. Avdeling D omfatter Christian Holsts virksomhet i forhold til en rekke institusjoner og foreninger. Avdeling E inneholder materiale som for en stor del egentlig hører til under C, Kongens regnskap, nemlig korrespondanse angående bidrag og understøttelse til kunstnere og andre. Disse sakene ble ordnet alfabetisk på navn, med den begrunnelse at de ville ha vært vanskelig å finne igjen dersom de skulle ha vært lagt på dato under C. Avdeling F inneholder personlig og familietilknyttet materiale, mens F er en diverse-avdeling. Arkivet står altså, slik Dagny Jørgensen beskrev det, ”i en mellomstilling mellom et privat arkiv og et offentlig arkiv”.

Christian Holst i 1860-årene.
Foto: Claus Peter Knudsen. Original i Oslo Museum.

Støtte til kunstnere

I løpet av sine 46 år som sekretær for stattholderembetet fikk Christian Holst nær befatning med alle de saksområdene som lå under embetet, og som dreide seg om noe langt mer enn statens øverste ledelse. Sekretæren forvaltet kongens private kasse, de såkalte "Fonds Extraordinaires", og han hadde stor innflytelse når det gjaldt utdeling av personlige stipendier og annen støtte til kunst, musikk, diktning med mer. Arkivet viser hvordan mange kunstnere henvendte seg til stattholderembetet i håp om økonomisk støtte, og hvordan søknader ble mottatt. I mange tilfeller ble søknadene vedlagt prøver på kunstnerens produksjon, i form av skisser og tegninger og i noen tilfeller fotografi av produkter.

Den lange listen over personer som har mottatt bidrag eller annen bistand inneholder dikternavn som Henrik Wergeland, Camilla Collett, Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson, Arne Garborg; billedhuggere og treskjærere som O. Glosimodt, Ole

Laulo og Stephan Sinding; malere som Peder Balke og Chr. Skredsvig; samt en lang rekke andre fremtredende bildende og utøvende kunstnere, diktere, forfattere og forskere.

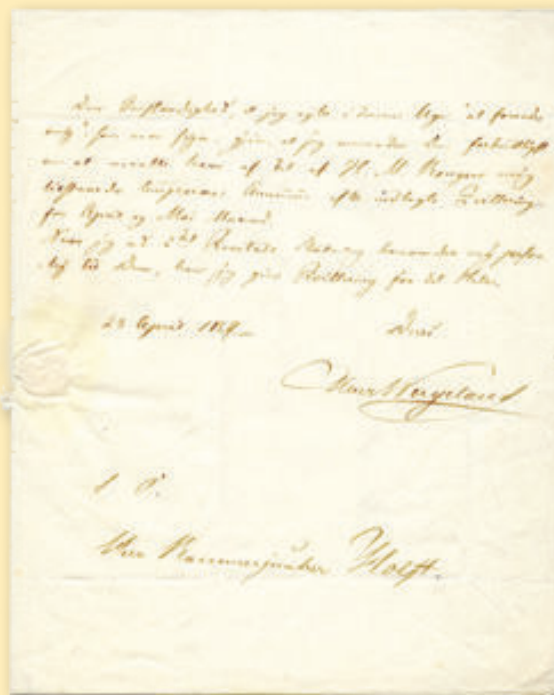
Alle henvendelser gikk normalt gjennom Christian Holst, som foretok innstilling. Brevene reflekterer usikkerhet, forhåpninger og takknemlighet – men også skuffelse og frustrasjon. For noen har støtten sikkert betydd et avgjørende skritt for deres videre kunstnerbane, for andre kan det ha lettet veien i en karriere som allerede var godt i gang.

Et eksempel: Den unge fiolinisten Johan Svendsen hadde i 1862 lagt ut på en studiereise til Tyskland, men slapp opp for penger. Med støtte fra kongens kasse ble det mulig for ham å fortsette studiene. Også dronning Louise engasjerte seg. På hennes anmodning ba Christian Holst i februar 1865 kongen om å godkjenne en overføring av 125 spd. til Svendsen. Øverst på papiret finner vi den karakteristiske, lakoniske kongelige aksept: "Gillas Carl". Etter denne starten vant Johan Svendsen senere et internasjonalt ry som orkesterleder og komponist. I stattholderembetets virksomhet på dette området kan vi se en forløper til våre dagers offentlige støt-teordninger for kunstnere.

Kulturvernarbeid

Christian Holst bestyrte også flere kongelige eiendommer i hovedstaden og i omegnen, og han var sjef for hoff-forvaltningen. Særlig eiendommene på Bygdøy gjennomgikk i Holsts tid store forandringer og utvidelser. Lagedgårdsøens hovedgård, som fra 1877 ble kalt Bygdø kongsgård, ble utviklet fra et forsømt gårdsbruk med dårlig ivaretatte bygninger til et moderne mønsterbruk. En rekke bygninger og anlegg, blant annet Oscarshall, ble oppført på eiendommen i Holsts tid som bestyrer. Arkivet inneholder dokumentasjon fra byggeperioden og senere, og blant dette materialet kan man finne tegninger av innredningsdetaljer og møbler, samt tegninger av utendørs anlegg.

Den Omstændighed, at jeg agter i denne Uge "at forandre mig", som man siger,... En av de mest profilerte mottakere av bidrag fra Kongens kasse var Henrik Wergeland. Våren 1839 skulle han gifte seg med sin Amalie, og ba i den anledning Holst om å få utbetalt bidraget for både april og mai. Original i Riksarkivet (PA-0040 Christian Holst: pk. 291).

Et initiativ av stor og varig betydning var Holsts ide om å opprette en "Kong Oscar IIs samling" på Bygdø kongsgård. Gol stavkirke og fire andre bygninger ble flyttet til kongsgården og oppført der mellom 1881 og 1890. Denne samlingen av bygninger regnes som verdens første friluftsmuseum og ble senere innlemmet i Norsk Folkemuseum.

Christian Holst var aktiv på mange andre felt som grenset inn på kultur, forskning og utvikling. Han deltok på vegne av Bygdø kongsgård på landbruksutstillinger innenlands og utenlands, han arbeidet for forbedring av skolevesenet og samarbeidet med Eilert Sundt om utvikling av norsk husflid. I 1844 var han medstifter av Fortidsminneforeningen, som nå regnes som verdens eldste nasjonale forening til vern av faste kulturminner. Han var Universitetets sekretær gjennom en lang årrekke. All denne virksomheten er dokumentert i arkivet, som også inneholder hans private notater samt deler av farens, Poul Christian Holsts arkiv. Holst tok avskjed fra embetet som sekretær for stattholderen i 1876, men han beholdt noen viktige oppgaver – for eksempel som bestyrer for den kongelige kasse – nesten til sin død.

Hvem var han?

Hva slags mann var Christian Holst? Arkivet gir ikke noe tydelig personlig bilde. I et selvbiografisk notat beskriver han seg selv som keitet og sjenert i ungdommen. Han giftet seg aldri. Han ble over åtti år gammel, og mot slutten av livet skal han ha vært ganske døv. Han hadde en viss kontakt med kamerater fra studietiden, og kunne for eksempel være behjelpelig med å skaffe trær og planter fra Bygdø kongsgård til utplantning andre steder i landet. Et helfigurs portrettfoto viser ham som en nokså alminnelig mann, ikke spesielt elegant antrukket.

Men han må ha hatt alle de egenskaper som man kunne ønske av en samvittighetsfull embetsmann: han nøyte tydeligvis full tillit hos de fire monarkene som lot ham bestyre den kongelige kasse, hos de

ulike stattholdere som var kongens representanter i Norge samt en rekke førstestatsråder i Den norske regjering. Korrespondansen viser også at han hadde stor tillit hos de mange som søkte ham for å få bistand. Denne virksomheten må ha stilt krav om stor diskresjon, men noen ganger må tålmodigheten ha blitt stilt på en hard prøve.

I et brev til statsråd Georg Sibbern 17. april 1863, som riktignok ikke ble sendt, åpner han med følgende hjertesukk: – *Disse "Blaastrømper" eller Forfatterinder er et vanskeligt Slags Væsener; det ene Øieblik sukker de efter, hvad de i det næste med Stolthed skyder fra sig. Omtrent paa denne Maade fremstiller sig vedlagte Billett, som jeg paa Grund af Sagens delicate Beskaffenhed ikke har villet gjøre til Gjenstand for nogen officiel Meddelelse. Dit Ven-skab for Vedkommende vil uden Tvivl udfinde en Maade, hvorpaa Sagen kan komme i Orden,...*

Og vi må være glade for at han hadde sans for å ta vare på sitt arkiv, for – som det sto i til slutt i hans nekrolog i Morgenbladet 14. juni 1890: "Han antages at efterlade flere interessante papirer."

Fontene, Oscarshall:
Utkast til "Fontaine at anbringes ved Røg-Pavillionen" 1. desember 1851.
Original i Riksarkivet
(Kart- og tegningssamlingen
PS 70, tidligere i PA-0040
Christian Holst, pk 95).

Gylne hyllemetre

Gullsmedfirmaet J. Tostrup står i en særstilling innen norsk gullsmedkunst. Riksarkivet oppbevarer arkivet, som delvis er et firmaarkiv og delvis et personlig arkiv etter Torolf Prytz (1858–1938), firmaeier, arkitekt, gullsmed og statsråd. Arkivet inneholder en stor samling skisser, fotografier og tegninger av produkter. Ofte er de små kunstverk i seg selv.

AV KRISTIN BRATTELID, ARKIVAR, RIKSARKIVET

Gullsmeder i arbeid hos J. Tostrup. Ukjent fotograf, ca 1900. Original i Riksarkivet (PA-0249 Torolf Prytz: U_69/14).

J. Tostrup ble grunnlagt i 1832 av Jacob Tostrup (1806–1890) og ble raskt en ledende gullsmedbedrift i Norge. Firmaet holdt til i Oslo, i mange år i Kirkegaten og fra slutten av 1800-tallet i Tostrupgården på Karl Johan, tegnet av Torolf Prytz.

Firmaet høstet internasjonal anerkjennelse med prisvinnende arbeider i sølv, gull og emalje. Et av bedriftens særmerker var filigransarbeider. Her innhentet Tostrup kompetanse fra bondesamfunnet, og ansatte folk fra norske bygder som behersket søljetradisjoner. Teknikken ble utviklet videre i utførelser av smykker og større prydgjenstander.

Tostrup var en familiebedrift, hvor flere generasjoner etter hvert ble involvert i drift og ledelse. Dessuten gikk et markant kunstnerisk og kreativt talent i arv gjennom flere slektsledd. Grunnleggeren, Jacob Tostrup hadde etter svennebrevet arbeidet for det russiske keiserhoffet i St. Petersburg og i København, før han startet sitt eget lille verksted i Kristiania. Jacob Tostrup var innovativ, han utviklet nye produksjonsteknikker og var en foregangsmann når det gjaldt moderne markedsføring. Flotte vindusutstillinger og deltakelse på internasjonale utstillinger, var viktige og nye virkemidler. Denne evnen til nytenkning og moderne orientering var et fremtredende trekk i familiefirmaet.

Emaljert oppsats fra Tostrups verksted, ca. 1880–1905. Håndkolorert fotografi. Original i Riksarkivet (PA-0249 Torolf Prytz: eske 55, 0036 nr. 86).

Sønnen Oluf Tostrup, introduserte den moderne emaljekunsten i norsk gullsmedkunst. Han rakk kun å lede bedriften ett år før han døde i 1882. Drift, ledelse og eierskap ble da overtatt av Torolf Prytz. Han var Jacob Tostrups sønnefatters ekte- mann, og han skulle bli sterkt representert i ulike deler av norsk kunst- og kulturliv. Foruten å tegne Tostrupgården, designet han også flere kjente og prisvinnende kunstgjenstander, blant annet imponerende utførelser i vindusemalje, en krevende teknikk han var først ute med å utforske i Norge. Arbeider i denne teknikken gav firmaet Grand Prix ved verdensutstillingen i Paris i 1900. Sønnen

Jacob Prytz (1886–1962) ledet firmaet fra 1914 og var dessuten lærer og rektor ved Statens kunst og industrihøyskole.

Firmaet ble solgt ut av familien i 1986.

Eksperimenterte med emalje

Et av våre nordiske designikon, Grete Prytz, vokste opp midt i denne sterke gullsmedtradisjonen som datter av Jacob Prytz. Hun var elev ved gullsmedklassen i Statens håndverks- og kunstindustriskole på begynnelsen av 1940-tallet, hvor hun hadde faren som lærer. Blant arkivets mange skisser og tegninger, finner vi hennes eleverarbeider fra studietiden: tegninger og komposisjoner av smykker i emalje. Disse gir et tidlig eksempel på den emaljekunsten som etter hvert skulle bli hennes spesialitet.

Etter endt utdanning begynte Grete i familiefirmaet. Og som far og farfar før henne, eide hun en kreativ selvstendighet og var uredde når det gjaldt å eksperimentere. Hun utviklet emaljekunsten videre ved, i samarbeid med kjemikere, å utforske og ta i bruk nye fremstillingsmåter av selve emaljematerialet. Dette gav nye farger og økte materialets muligheter. Hun brukte spesielle teknikker for å frese og gravere i sølvet før emaljering, noe som gav et spill og mønster i det ferdige produktet som ingen hadde sett før. Hun designet både smykker, bruksgjenstander og korpuserarbeider i sølv og emalje.

Etter hvert gikk hun videre til å designe rimeligere bruksgjenstander for masseproduksjon i samarbeid med Cathrineholm i Halden. En kombinasjon av emalje og stål istedenfor sølv, gjorde produktene rimeligere og muligheten til anskaffelse for flere større. Mange unge kjøper i dag hennes ”Lotus” skåler og kjeler på loppemarkeder og hennes øvrige arbeider er høyt skattede samleobjekter.

Grete Prytz ektemann og samarbeidspartner, den velkjente arkitekten Arne Korsmo, designet

Emaljenåler, kjegler. Elevarbeid av Grete Prytz.
Original i Riksarkivet (PA-0249 Torolf Prytz: mappe 8-6).

Emaljert teskje fra Tostrups
verksted, ca. 1880–1905.
Originaltegning i Riksarkivet
(PA-0249 Torolf Prytz:
Innr. 15, bok 2 s. 94).

Elevarbeid av Grete Prytz.
Original i Riksarkivet (PA-0249
Torolf Prytz: mappe 8-13).

også for Tostrup. Vi finner materiale etter ham i arkivet; skissebøker, avisutklipp og fotografier av produkter. Dessuten finner vi diplomer og vitnesbyrd fra ekteparets deltakelser og utallige premieringer i internasjonale utstillinger. Arkivet er ellers rikt forsynt med fotografier av firmaets produkter. Et fylldig tegningsarkiv gir innblikk i designprosessen, og de mange skissene er noen ganger små kunstverk i seg selv.

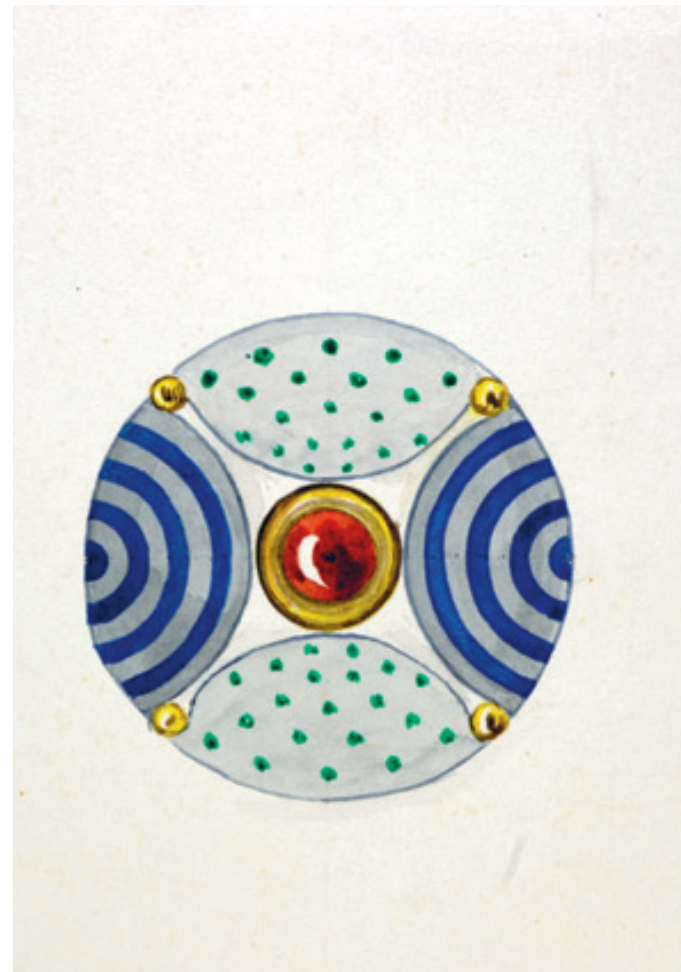
Kilde i Riksarkivet

PA-0249 Torolf Prytz (Gullsmedfirmaet J. Tostrup)

Trykte kilder

Jorunn Fossberg og Widar Halén: *Arvesølvet. Norsk sølv i tusen år*, Oslo 1997

Gilje, Karianne Bjellås (red), Thomas Flor, Widar Halén, Jan-Lauritz Opstad, Astrid Skjervén: *Grete Prytz Kittelsen, Emalje og design*, Oslo 2007

Et lite stykke kunsthistorie

Kunsten å lage sjokolade og kunsten å gjøre Melkesjokolade, Kvikk Lunsj og Regia kakao til en del av norsk kultur og være-måte er godt dokumentert i Freias historiske arkiv. Det er også kunsten å bruke kunst som byggesteiner i bedriftskulturen.

AV BODIL BERGAN, PENSJONERT INFORMASJONSKONSULENT, KRAFT FOODS

Sjokoladefabrikken Freia var på begynnelsen av 1920-årene en fremgangsrik og moderne mønsterbedrift. De produserte mer sjokolade enn alle de andre norske fabrikkene til sammen. Dyktig markedsføring hadde gjort ”sjokolade til en kulturfor-nødenhet for folk flest”, og gründeren Johan Throne Holst hadde for lengst gjort Freia til en pioner på bedriftsvelferd. For å skape enda mer trivsel, sam-hørighet og inspirasjon i bedriften, besluttet Throne Holst å ta bedriftsvelferden et langt steg videre.

Jubileumsgave til ansatte

Foranledningen var 25-års jubileet for opprettelsen av Aksjeselskapet Freia. Etter seks tøffe gründer-år, ble Freia børsnotert i 1898. Det satte fart i den videre utviklingen, og fremgangen skulle markeres våren 1923. To store prosjekter skulle komme de ansatte til gode; kunst av ypperste klasse og en park der de kunne tilbringe sine pauser i sommerhalv-året.

Johan Throne Holst (1868–1946) var forsynt med en uvanlig kvalitetssans. Det ga seg utslag både i produktene, og i hans tilnærming til de ansattes ve og vel. Foto: Hermann Sylwander (Ateljé Jaeger), Stockholm, 1929. Eksemplar i Riksarkivet (PA-1699 Freia) – utsnitt.

Et lite stykke industrihistorie

Sjokoladefabrikken Freia ble startet i 1889, kjøpt av et interessentselskap ledet av Johan Throne Holst i 1892, og omgjort til aksjeselskap i 1898. I 2011 besluttet Kraft Foods

(nå Mondelez International), som kjøpte bedriften i 1993, at Freias historiske arkiv måtte sikres for ettertiden, da det rommet interessant norsk industri- og samfunnshistorie. I dag er mesteparten av dette rikeholdige arkivet tilgjengelig på Riksarkivet. Resten vil være på plass i løpet av 2013.

Kvinnelige sjokolade-
arbeideres spisesal anno 1923.
Parkettgulv, pene møbler og
nærkontakt med tolv gedigne
Munch-malerier var en uhørt
luksus i 1923. Legg merke til
stolene og bordene. De er
fortsatt i bruk i Freiasalen.
Original i Riksarkivet (PA-1699
Freia: Na_3/12/1).

I den nye fabrikkbygningen som sto ferdig i 1916, var det innredet tre spisesaler. De var en attraksjon i seg selv med parkettgulv, bord og stoler i lyspolert bjerk og store veggfelter vel-egnet til utsmykning med kunst, og da var bare det beste godt nok. I januar 1921 innledet Georg Dedichen forhandlinger med Edvard Munch. Dedichen var ungdomsvenn av Munch og dessuten bestyrer for Freias forsøkslaboratorium. I november samme år leverte Munch skisser og tilbud på dekorasjon av to spisesaler. Tolv malerier med motiv fra idylliske Åsgårdstrand, skulle omgi de kvinnelige arbeiderne. I mennenes spisesal skulle det være en arbeiderfrise, seks malerier med motiv fra arbeidernes liv og virke i Kristiania. Direksjonen var så fornøyd med skissene at det ble besluttet å fortsette forhandlingene.

I brev til Edvard Munch datert 6. april 1922, bestiller Johan Throne Holst bare de tolv maleriene til kvinnesalen. Hva skjedde med de seks skissene til de mannlige arbeidernes spisesal? Hvorfor ble ikke den frisen også bestilt?

”... men som du vet kom der meget alvorlige ting i veien, ting vi ikke hadde ventet eller forutset,” skrev Dedichen i et eget følgebrev til Edvard Munch. Det uforutsette alvor som hadde senket seg over Freia het ”Særsatt på sjokolade og suk-kerverer”. Den økte utsalgsprisen på sjokolade med 33 prosent, og den gjorde Norge en kunst-skatt fattigere.

Johan Throne Holst forbeholdt seg riktignok retten til å få malt de seks bildene ved en senere anledning, men sjokoladeskatten skapte så vanskelige rammebetingelser for Freia at resten av 1920-tallet gikk med til å finne nye måter å holde driften i gang.

”Freiafrisen”, av Jappe Nilssen beskrevet som en ”høistemt hymne til naturen”, ble montert i kvinnesalen, januar 1923. Reaksjonene uteble ikke. Lengst i sin begeistring gikk Morgenbladet: ”... den er blitt en enestaaende severdighet bland alle fabrikklokaler i verden”. Og det ble den. Både celebre gjester og presse fra inn og utland strømmet til for å ta severdigheten i øyesyn.

En svensk avis skrev om ”Världens mest konstnärlige matsal”. At en bedrift lot landets mest berømte maler dekorere arbeidernes spisesal, var en sensasjon i internasjonal målestokk. Freiafrisen og Freiaparken gjorde sjokoladefabrikken på Rodeløkka til en attraksjon.

En skreddersydd ramme

Freia var en av de få sjokoladefabrikkene som overlevde 1920-årene. Omstillingsevne, dyktig merkevarerbygging og nye produktgrupper, reddet og styrket virksomheten. Freia Bakedpulver, Gelé, puddinger, pastiller, drops og karameller så dagens lys i denne perioden. Det gjorde også Firkløver og Monolit. Med dette utgangspunktet ble 1930-årene det beste tiåret i Freias historie. Det la grunnlaget for det moderne Freia og muliggjorde nok et velferdstiltak.

Mens Freiaparken lå på bakkeplan, var spisesalene i sjettede etasje. Det var upraktisk at to så viktige trivselsfaktorer lå så langt fra hverandre. Dessuten var det lite formålstjenlig for Johan Throne Holsts kongstanke om den store ”Freiafamilien” at funksjonærer, kvinnelige og mannlige arbeidere hadde separate spisesaler. Det ble derfor besluttet å bygge

en felles spisesal inntil Freiaparken. I 1934 sto Freiasalen ferdig. Drøyt 500 kvadratmeter blott til lyst. Arkitekt var Ole Sverre. Den stramme funksjonalistiske stilen, fargen på veggpanelet og taket med overlys ble valgt med én ting for øye: å skape en ramme som fremhever Freiafrisen. Alt til Edvard Munchs store tilfredshet. Av bilder som finnes i arkivet, kan vi se at rekkefølgen på bildene er noe endret. Dette ble gjort for at formatene skulle passe bedre til salen, og det ble gjort med Edvard Munchs velsignelse. Kunstneren var svært fornøyd med at det ble laget en så påkostet ramme rundt bildene hans. Anlegget ble en sensasjon. I løpet av tre uker besøkte 10 000 gjester park og sal, og avisene overgikk hverandre i å lovprise tiltaket.

En godt bevart hemmelighet

Det var ikke alle som bifalt Johan Throne Holsts ekstravagante satsning på bedriftsvelferd. Arbeidernes fagforening var ikke tjent med at de ansatte følte seg verdsatt og trivdes. Det svekket kampmoralen. Blant aksjeeierne var det mange som syntes velferdstiltakene var altfor råflotte. Begge parter så helst at investeringene i trivsel hadde kommet dem selv til gode i form av klingende mynt.

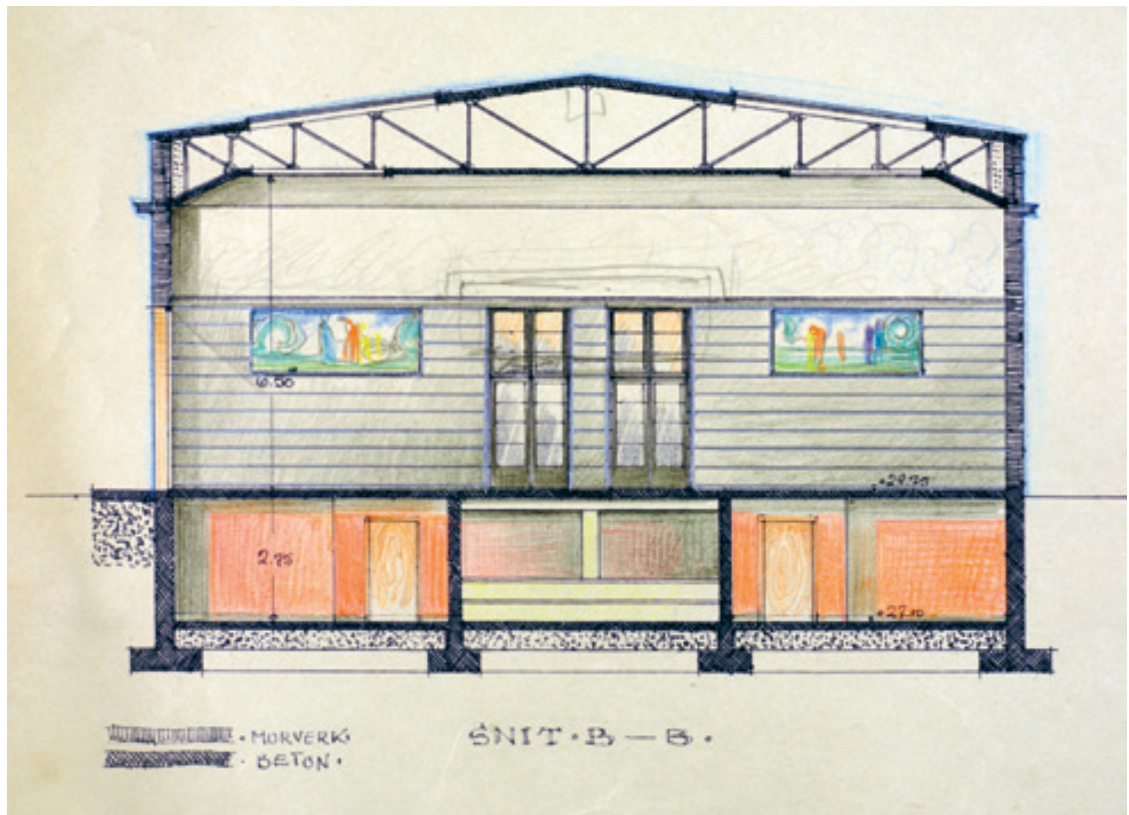
Edvard Munch: *Arbeidere strømmer ut av fabrikken*, 1921, er et av de seks utkastene til de mannlige arbeidernes spisesal. Skissene representerer Munchs første forsøk på å realisere en ny friseviet arbeidernes liv og virke i Oslo. Denne frisen ble dessverre ikke realisert. Den forble et sett av ideer og løse enkeltbilder. Original i Munch-museet. © Munch-museet / Munch-Ellingsen-gruppen / BONO 2013.

Hva det kostet å bygge Freiasalen, har derfor vært en godt bevart hemmelighet. I sin biografi om Johan Throne Holst, "Sjokoladekongen", skriver Erik Rudeng: ... *Ernst Kiste var i 1930-årene en nær medarbeider av Throne Holst. Etter at Freiasalen var ferdig og regningene betalt, sa hans sjef: Bare to mennesker i verden vet hvor meget denne salen egentlig har kostet. Jeg vil ikke si det til noen. Vil De?*

Ingen av dem sa noe, men Freia hadde orden i sine papirer, og alt ble tatt vare på. I arbeidet med å sortere og katalogisere Freias historiske arkiv, fant vi en regnskapsbok der alle utgifter i forbindelse med byggingen av Freiasalen er sirlig nedskrevet av Kiste. Nå er vi to til som vet hvilket økonomisk løft det var å bygge dette enestående bygget. Vi sier det ikke bort, vi heller.

Det siste salg

Edvard Munch hadde svært gode relasjoner til Freia etter at frisen var blitt så godt ivaretatt. Senhøstes 1943 var han i ferd med å lage skisser til et maleri av Erik Pedersen, som på det tidspunktet var administrerende direktør på Freia. Hva som ble sagt under disse møtene, vet vi ikke. Men etter at Munch hadde mottatt et gratulasjonsbrev fra Freia i forbindelse med sin 80-årsdag, sendte han et brev til direksjonen der han tilbød dem å kjøpe skulpturen "Snemåkerne". Den var utformet i 1910 og støpt i bronse i 1932. Heldigvis fikk saken en rask styrebehandling, og 14. januar 1944 hentet Erik Pedersen skulpturen og tre signerte tegninger av seg selv. Ni dager senere døde Munch. Det ble ingen arbeiderfrise på Freia, men et av Edvard Munchs mest unike arbeider fikk til slutt innpass.

Ole Sverres skisse til bygg med Munch-salen, 1923. Original i Riksarkivet (PA-1699 Freia: Qa_25).

Vennligst send 10 par skaller, prima vare!

Samehusfliden A/Ls arkiv belyser et forsøk på økonomisk utvikling bygd over en eksisterende samisk tradisjon. En ”sami-look” var i vinden og i Guovdageaidnu satset samiske kvinner friskt på å lage duodji-artikler for et større, overløkal markeds. Skaller, helst lyse, var mest populære. Til dette trengtes et mer profesjonelt salgs- og omsetningsapparat. 1. desember 1965 åpnet Samehusfliden A/L dørene og ble en suksess – så lenge det varte.

AV GRETE GUNN BERGSTRØM, ARKIVAR, SAMISK ARKIV / SÁMI ARKIIVA

Da Samehusfliden A/L etablerte seg med omsetning og salg av duodji traff de tydeligvis en streng i tida. Duodji er et begrep for håndverksaktiviteter der man skaper ting for nytte, pynt eller kunstformål bygd på samisk tradisjon. På norsk ble dette den gang gjerne kalt for samehusflid, og etterspørselen var intet problem. Bare tre måneder etter Samehusflidens oppstart, anmodet en sveitsisk forretningsforbindelse via oslofirmaet K. Jahnsen om tilsendte prøver på skaller og samisk lue. Og man spurte liksom godt: “Samtidig vil vi høre om Same-koften er sydd av helt rensdyrskinn? Dersom de hadde en illustrasjon av denne ville vi være takknemlig om De ville sende denne i samme pakke.” Fra blant annet Tyskland, USA og Frankrike, Oslo, Bergen og Narvik kom bestillinger på duodji-artikler.

Samehusfliden A/L ble lokalisert i sentrum i Guovdageaidnu i det forhenværende skoleinternatet ved elva. Forretningen tok mål av seg til å videreføre og utvikle Kautokeino omsetningssentral for samisk husflid, etablert i 1954 i kjølvatnet av Nord-Norge planen fra 1952. Man planla systematisk å bygge opp nordnorsk næringsliv. Støtteordninger til samiske husflidssentraler, en statlig konsulentstilling i samisk husflid og etablering av Statens heimyrkesskole for samer i Guovdageaidnu ble noen av tiltakene. Også den nærmest legendariske Samekomiteen av 1956 bidro til en felles snuoperasjon fra den gjeldende fornorskingsresepten for samisk velstandutvikling. I stedet etablerte det seg et samisk økonomisk entreprenørmiljø som ville satse på å utvikle næringslivet ut fra eksisterende tradisjonelle

Reinsdyrflokk på vandring.
Foto: Sergey Gavrilov. Original
i Samisk arkiv / Sámi Arkiiva.

samiske næringer slik som reindrift og duodji. På denne tida var det ennå uvanlig med samiske kvinner under utdanning og med lønnede jobber. Men behovet for kapitalinntekt var stigende, og da Samehusfliden A/L ble etablert, åpnet dette et rom av muligheter også for samiske kvinner.

Av Samehusflidens bevarte arkiv, ser vi at kvinner var bestyrere, jobbet med salgsutvikling og daglig drift, og de var styreledere i Samehusfliden A/L. De tilegnet seg basiskunnskaper i forretningsdrift gjennom korrespondansekurs. Brevene dokumenterer salgsframstøt overfor mulige duodjiforhandlere andre steder i landet. Åpner vi kassabøkene, ser vi at størsteparten av produsentgruppa var kvinner. Salgsinntektene var viktige og noen yngre kvinner finansierte skolegang ved å omsette duodji via Samehusfliden. I 1972 beskrev Samehusfliden situasjonen slik i en søknad om tilskudd: ”Da samisk husflid er en støttenæring for både de fastboende og for flyttsamene som til sammen utgjør vel 90 % av befolkningen, skulle det være unødvendig å nevne at for en stor del av innbyggerne her står og faller eksistensgrunnlaget med avsetning av husflidsprodukter.”

Duodji – dagliglivets kunst

I Samehusfliden A/Ls lokaler foregikk ingen produksjon av duodji. Den tok folk seg av hjemme. Mye av materialet tilvirket de også selv; bearbeiding av reinens skinn, sener, gevir og bein, og også ull, trevirke og never. Unntak var pyntebånd, klede, plastdukker og knivblad. I Guovdageaidnu

hadde familier etablerte rutiner for hjemmeproduksjon av duodji til sommerens turistsesong, og leverte også til faste lokale kunder og sesongmarkeder. Slike markeder og kundegrupper håndterte hjemmeprodusentene best selv.

I produksjonen av duodji gjorde folk bruk av kunnskap vi i dag gjerne benevner som tradisjonell samisk kunnskap. Allerede i 1910 framhevet ulvejegeeren og kunstneren Johan Turi at menn måtte ha et repertoar av slik duodji-kunnskap for å skjøtte de nødvendige oppgaver i det daglige liv. Kunnskapen utviklet man med naturalhusholdning, selvberging og nomadiske kår som ramme, og den ble fornyet fra generasjon til generasjon. Kvinnene hadde et særlig ansvar for klesproduksjonen og ikke minst, alt skinnfottøyet en hel familie med mange barn slet ut i løpet av sesongen. En del av det arbeidet var å tilvirke reinskinn til skalle- og komagmateriale, reinsener til tråd, og sennegress til isolasjon.

Barn og unge tilegnet seg et eget repertoar i duodji og utviklet kunnskaper, teknikker, håndlag, estetisk sans og skaperevne ved å delta i de sedvanlige gjøremål i hverdagslivet. Det å kunne sy i skinn med *áibmi* (skjæresynål) og spunnet senetråd handlet om å hankses med ”den ytre natur”. Det gjorde også det å holde en kniv i velegnede grep for utsmykning av ting laget av horn, trevirke og bein. Samtidig fungerte dette som en form for danning også av ”den indre natur”. Man kunne erverve seg dyder som tålmodighet, selvkontroll og gjennomførings-evne gjennom å holde på med duodji-aktiviteter.

Etter hvert har duodji også blitt integrert i det formelle utdanningssystemet. Elever og studenter kan nå spesialisere seg i det som et fagfelt; fra videregående skole av og helt fram til doktorgrad. Duodji inngår også i den samiske grunnskoleopplæringa. Den er et felt innenfor kunsthåndverk og kunst og også en vesentlig ingrediens i samiske selvuttrykksformer. Samtidig inngår duodji i hverdagslige samiske brukstradisjoner. Samiske håndproduserte klesdrakter er gjerne det naturlige klesvalg ved dåp, konfirmasjon, bryllup og andre høytidelige og festlige anledninger.

Skaller – prima vare

”På grunn av den store etterspørselen av skaller, har det vært vanskelig å dekke behovet” skrev Samehusflidens bestyrer i svarbrevet til Firma Normann Dus i Bergen en januardag i 1966. Fra Gjøvikbanen meldte firmaet O.E. Nilsen på Nygard stasjon i samme måned: ”Vi omsetter hvert år adskillig hundrede par”. Bare to måneder var gått siden Samehusfliden A/L tok mål av seg til

å øke omsetningen av duodji-artikler gjennom å bygge ut et mer profesjonelt salgsapparat. I Kárášjohka hadde man lyktes med det allerede på femtitallet, og husflidssentralen der skal ha effektuert ordrer på over tusen skallepar per år da omsetningen var på topp. Nå etterspurte engrosfirma, butikker og enkeltkunder også mønsterstrikkede votter, vevde belter, bånd, sjal og luer, dukker i folkedrakt, kniver, miniatyrkomser og småsuvenerirer fra Samehusfliden A/L i Guovdageaidnu.

Reinskinnskallenes popularitet er dokumentert av flere ordrer på 10, 15, 50 og 100 par. Det var fryktelig mange par å framstille for hånd. Først skulle alle leggskinnene og senene fra reinsdyrene tilvirkes fra bunnen av etter slakt. Et par skaller ble så planlagt i forhold til materialets beskaffenhet, modell og størrelse og skjært til. Så sydde man dem for hånd og formet dem. Videre klipte man til applikasjoner av klede, pelskant og detaljer av reinhud til snøresystemet og sydde disse fast. Endelig flettet man snorer med dusker og tredde dem i.

Produksjonen av skaller var altså tids- og arbeidskrevende og avhang noe av reinslaktesesongen. På denne tida så nær sagt enhver fjellturismebedrift med respekt for seg selv ut til å trenge skaller i sortimentet. Fra Narvik sendte Thule-Skurd / Fjellheimen restaurant 5. juni 1969 ut følgende ”nøddep”: ”Da jeg den 25. juni d.å. skal åpne restaurantens suvenirkiiosk, trenger jeg et parti skaller. Derfor vil jeg med dette be dem være så vennlig å sende meg følgende vare: **10 par skaller prima vare.**” Forretningen forventet altså ordren effektuert i løpet av to uker, og verken størrelse, modell eller skinnfarge var spesifisert.

Samehusfliden A/Ls logo brukt på korrespondanse. Original i Samisk arkiv / Sámi Arkiiva (Samehusfliden A/Ls arkiv).

Goikkehat. Lyse skaller var populære, men skaller av hvitt reinskinn er en sjeldenhet. Her et par godt brukte eksemplarer. Foto: Samisk arkiv / Sámi Arkiiva.

Niibbit. Varianter av kniver med slirer av reingevir. Fra utstillingen *Duodji 2012* ved Riddo Duottar Museat. Jon Ole Andersens duodji utstilt på Diehtosiida. Foto: Samisk arkiv / Sámi Arkiiva

”Voi voi – effekt”?

I 1960 hadde Nora Brockstedt sunget det norske bidraget *Voi voi* i Melodi Grand Prix i London og entret scenen ikledd en samekofteinspirert drakt. På ukebladene og magasinene forsider gikk fotorene landet rundt under tittelen ”lapp-look”, som var en design lansert på femtitallet. Flere hovedstadsaviser hadde da reportasjer om ”lapp-look” og motens internasjonale suksess.

I denne perioden fikk også Thor Frettes programserie om samisk kultur og samfunnsnivå gehør hos radiolytterne. I det populære *Folkemusikkhalvtimen* forklarte og demonstrerte joikekunstneren Per H. Hætta og andre dyktige utøvere samisk musikktradisjon. Da programmet om reinflokkflytting fra finnmarksvidde til kyst, ble sendt påskedagen i beste sendetid på rikssendinga, noterte Frette seg det som en honnør til innsatsen for å få det samiske folk mer synlig i offentligheten. Brev, notater, radiomanus og lydbåndopptak finnes i *Arkivet etter Thor Frette* ved Sámi Arkiiva.

Suksess – så lenge det varte

Hvis man satses på å skape et produkt for salg, er vanligvis høy etterspørsel et tegn på suksess. For Samehusfliden A/L ble derimot etterspørselen også et problem som førte til en nedtur for forretningen. I Samehusfliden A/Ls arkiv finner vi doku-

menter som forteller om vanskeligheter med å følge opp duodji-produktene suksess på markedet. Kort fortalt, ble det etter hvert vanskelig å håndtere økningen av etterspørsel. Markedssuksess ”trigget” en ubalanse, eller et misforhold, mellom etterspørsel og produksjonskapasitet både for skinnmateriale og skaller.

For hjemmeproduksjonen var opprinnelig innrettet mot å dekke familiens behov. Dersom etterspørselen ikke lenger var i samsvar med overskuddet av arbeidskapasitet og ferdig tilvirket materiale, ville omkostningene raskt overstige inntektene. Derfor kunne Samehusfliden ikke make å garantere tilstrekkelige, raske og stabile leveranser over tid. De nye kundegruppene hadde også forventninger om rask levering, store partier og annerledes kvalitet enn de tradisjonelle skinnproduktene hadde. Skaller trengte riktig stell og oppbevaring for å vare og komme til sin rett. Så, kundene begynte etter hvert å reklamere på skallene og returnere partier – også skaller som hadde vært i bruk.

Av arkivet ser vi at Samehusfliden brukte mer og mer tid på å håndtere slike saker. Det toppet seg i 1972 da en stor handelspartner i Bergen gikk konkurs. Handelshuset hadde mottatt store partier, alt i alt 650 skallepar. Etter konkursen ble deler av partiet stående ubetalt. Saken rullet i minst to år

og la beslag på den lille forretningens kapasitet. Organisert som et andelslag, hadde Samehusfliden A/L små muligheter til å etablere en egenkapital til å sikre driften ved slike kriser. Så, etterspørselen etter skaller begynte å synke, og av et brev på syttitallet, ser vi at bedriften nå spekulerte på om ”skaller var gått av moten”.

Likevel besto Samehusfliden A/L til midt på åttitallet. Kvinnene brukte erfaringene fra de første årenes satsning på salgsproduksjon og distribusjon av duodji til å utvikle nye organisasjonsformer og forretningsstrategier. Man styrket samarbeidet med andre aktører, og startet blant annet forretninga Duodji Gávpi på brygga i Tromsø i 1983. Duodji-utøverne organiserte seg i Sámiid Duodji, det ble enighet om et eget garantimerke på duodji-artikler for beskyttelse av både utøvere og kunder, og man satset på profesjonell kursing av duodjiutøvere som ville produsere for salg. I dag finnes det en hel del arvtakere til Samehusfliden A/Ls pionervirksomhet innen utvikling av duodji som en profesjonell salgsnæring.

Kilder i Samisk arkiv / Sámi Arkiiva

Privatarkiv Thor Frette
Privatarkiv Samehusfliden A/L 1965–1978

Andre kilder

Johan Klemet Kalstad, Sámi Allaskuvla / Samisk høgskole
Anne K. Hættas privatarkiv

Litteratur

Fossbakk, Beate: *Sámiid Duodji (Samisk håndverksproduksjon). Næringsutøvelse og identitetsforvaltning*. Hovedoppgave i samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø 1984.

Fáhcat. Strikkevotter fra Guovdageaidnu. Foto: Samisk arkiv / Sámi Arkiiva

Guksi. Kaffekopp av rikule i bruk. Eierens initialer er inngravert. Foto: Samisk arkiv / Sámi Arkiiva

Riksarkivet innkapsler ungdommens tanker

AV ELLEN SCHEEN,
INFORMASJONSKONSULENT,
RIKSARKIVET

I forbindelse med dokumentarfilmen "Til ungdommen" er elever ved videregående skoler over hele landet blitt invitert til å skrive brev til fremtiden der de deler sine tanker rundt 22. juli, Norge i dag og Norge i fremtiden. Brevene er lagt i en tidskapsel, et kunstverk laget av kunstner Magne Furuholmen. 14. desember forseglet han tidskapselen i en lukningsseremoni i Riksarkivbygningen. Den åpnes igjen i 2031.

Prosjektet "Tidskapselen Til ungdommen" er en forlengelse av filmen "Til ungdommen" som gikk på kino høsten 2012. Filmen handler om ungdoms politiske engasjement og hvordan ungdom ble berørt av 22. juli. For å ta vare på engasjementet filmskaperne ble møtt med, oppfordret de elever på videregående skoler til å skrive ned sine tanker i brev til fremtidens unge. Som et symbol på tidskapselen har Magne Furuholmen laget et kunstverk i aluminium inspirert av arkivbokser stablet oppå hverandre. Kunstverket er cirka 2,5 meter høyt, og utførelsen er gjort i samarbeid med skoleelever over hele landet. Elevene har hamret inn ord som er viktige for dem på 18 aluminiumsplater som er integrert i skulpturen.

En gave til fremtiden

Tidskapselen står nå utstilt i Riksarkivets foajé, og inneholder tusenvis av brev som Riksarkivet skal

oppbevare frem til 2031. Da skal tidskapselen åpnes og innholdet gjøres tilgjengelig for publikum og forskere. "Tidskapselen Til ungdommen" er en gave til fremtidens ungdom, men fungerer også som et tillegg til den offisielle historien som et unikt tidsbilde.

– Dette prosjektet er helt i tråd med det som er vår oppgave: å ta vare på historisk materiale for evigheten, sier riksarkivar Ivar Fønnes. – Elevenes refleksjoner rundt det som skjedde 22. juli og hvordan de ser på landet vårt i dag og i fremtiden er viktig dokumentasjon på ungdoms engasjement og tanker. Vi er stolte over å oppbevare disse brevene hos oss. At kunstverket skal stå i Riksarkivets foajé, som er et offentlig og åpent bygg, viser dessuten at dette er vår felles arv.

Sveiset igjen

14. desember fant lukningsseremonien sted, og foajeen ble fylt opp av representanter fra elevorganisasjoner, elever fra videregående skole i ulike deler av landet, ungdomspolitikere, sentrale politikere, deltakere fra filmen og andre samarbeidspartnere som har bidratt til tidskapselen. Kulturminister Hadia Tajik holdt en appell til ungdommen, og elev Iris Sørbotten fra Nordahl Grieg videregående skole i Bergen leste opp sitt brev før det som det siste brevet ble lagt i tidskapselen. Deretter ble tidskapselen fysisk sveiset igjen av Magne Furuholmen.

Fra lukningsseremonien
i Riksarkivbygningen.
Foto: Bård Alsvik,
Riksarkivet.

Krystall og vindusglass

Christiania Glasmagasin og de gamle norske glassverkene

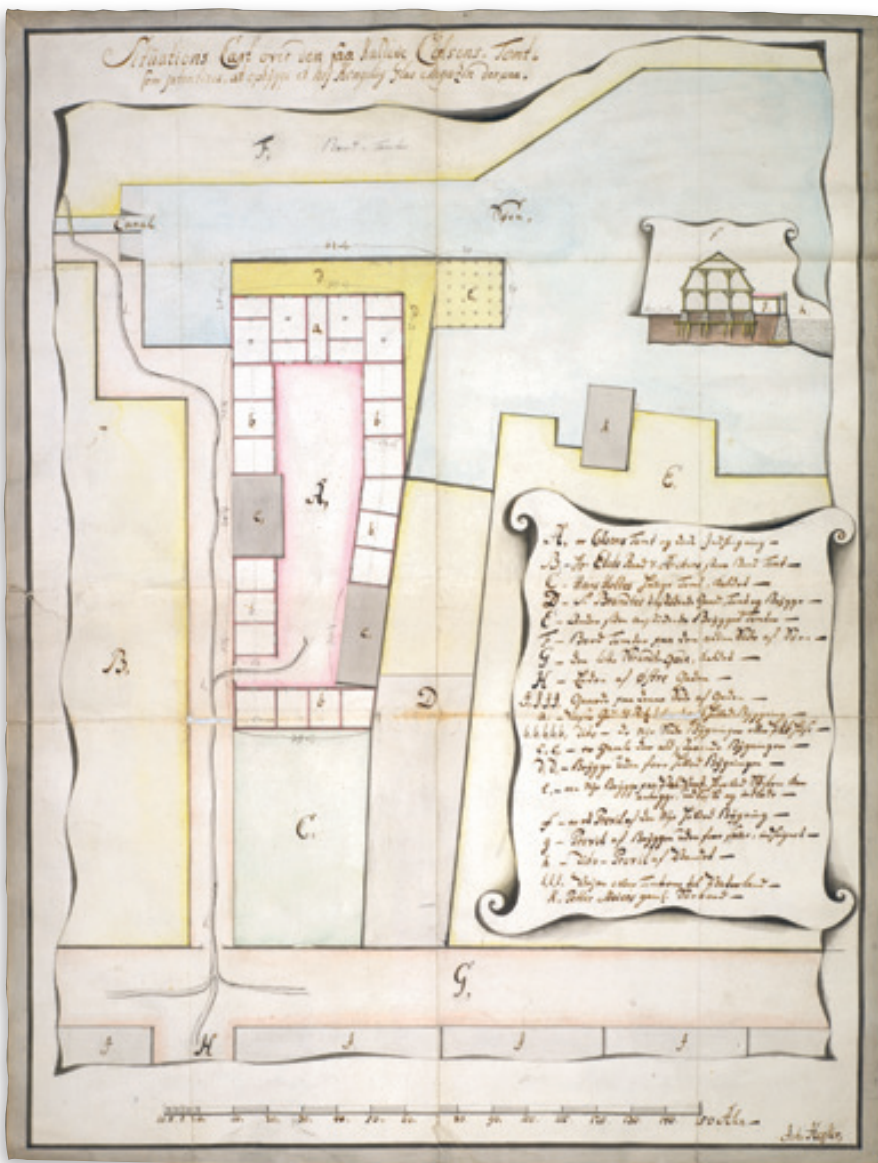
Glassverksdriften er av de eldste industrigreinene i Norge. Christiania Glasmagasin kan føre sin historie tilbake til 1739. Da ble Det Kongelig Allernaadigst Octrojerede Nordske Compagnie, kjent som Det Norske Kompani, stiftet i København. Dette var hovedadministrasjon og salgsorganisasjon for den sentrale delen av de norske glassverkene. Gjennom glassverksarkivene er det mulig å følge denne bransjen fra 1740 til vår tid.

Målet med opprettelsen av Det Norske Kompani var å etablere virksomhet som utnyttet norske råmaterialer, og i særlig grad ressursene i skogen. Dette var del av omleggingen av den økonomiske politikken for Danmark og Norge etter 1735, påvirket av merkantilismen. Man ønsket å satse på innenlandsk industri for å begrense import og produsere mer av de varer som landet trengte. Staten spilte en aktiv rolle i den nye næringspolitikken. Glassverkene fikk støtte i form av privilegier på

produksjon av glass i Norge og Danmark. Det ble også innført importforbud på glass. Støtteordningene varte til liberaliseringen av næringspolitikken like etter 1800. Etter dette ble det opprettet en rekke nye private glassverk. De fleste av dem eksisterte nokså kort tid.

Det Norske Kompani begynte med å produsere blant annet trekull, tjære og pottaske, men konsentrerte seg etter hvert om glassproduksjon.

AV NILS TORE SELSETH,
RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Situasjonskart over magasinbygningen på Karlstomta i Kristiania ca. 1778. Original i Riksarkivet (PA-0580 Christiania Glasmagasin: Tb_1).

Glassverkene trengte store mengder brensel. På 1700-tallet ble verkene derfor som regel lagt til områder med god tilgang på ved og hvor den var billig. Dette viste seg å være helt avgjørende for lønnsom og varig drift. Etablering i områder med god tilgang på ved, medførte imidlertid lang og krevende transport av glass til for eksempel magasinene i Kristiania og Drammen. Transport om

sommeren medførte mer brekkasje og i tillegg var frakten dyrere da. En stor del av transporten foregikk derfor med hest og slede vinters tid.

Privat og offentlig

Eierskap og administrasjon av glassverkene endret seg en rekke ganger, særlig på 1700-tallet. I 1747 satt medlemmer av kongehuset med 100 av totalt 979 parter i Det Norske Kompani, mens privatpersoner i Norge bare eide 8 parter. Resten var eid av danske og tyske privatpersoner. I 1751 gikk kompaniet konkurs, men ble reorganisert og nå med 60 % av partene på norske hender og 30 % eid av kongefamilien. Kompaniet var altså et privat selskap både i 1747 og etter reorganiseringen i 1751.

I 1776 kjøpte kongen ved Overskattedireksjonen 139 av 160 parter i de norske glassverkene, som dermed fikk statlig eierskap. Den Norske Fabrikkdireksjon fikk nå oppgaven med å administrere glassverkene. Carsten Anker kom inn som en sentral person i direksjonen, med ansvaret for driften av glassverkene.

Det statlige eierskapet fikk et kort avbrudd fra 1782 da glassverkene ble lagt under det private Handels- og kanalkompaniet. Dette kompaniet ble imidlertid overtatt av staten etter et par år. Fra nå av var staten, først den danske og fra 1814 den norske, eier av glassverkene helt fram til 1824.

I 1787 ble en ny hovedadministrasjon, kalt Administrasjonen for de norske glassverker, opprettet i Kristiania, og ledet av Hans Wexels og Peder Essendrop. På samme tid ble det bygd et nytt, stort magasin (lager) med kontor og forvalterbolig i Kristiania, på den såkalte Karlstomten der Østbanestasjonen seinere ble bygd.

I en periode fra 1794 til 1818 ble glassverkene drevet av forpaktere. I de 15 første av disse årene finner vi igjen Hans Wexels, nå i rollen som forpakter. Etter at den norske staten hadde overtatt

Linge Skiver		Linge Skiver		Linge Skiver		Linge Skiver	
1791	1792	1793	1791	1792	1793	1791	1792
150	15	1722	178	246	252	1175	1175
5	1	208	228	98	358	1398	1398
						510	510
						155	155
						46	46
						5220	5220
						221	221
						1533	1533
						251	251
						510	510
						1587	1587

Produktekstrakt fra kron-glasshytta i Hurdal, 1786. Original i Riksarkivet (PA-0580 Christiania Glasmagasin: Ga_17/2).

eierskapet, overtok den i 1818 også driften av glassverkene. Carsten Anker kom nå inn igjen som administrator.

Det statlige eierskapet var slutt i 1824. Glassverkene ble da solgt til forskjellige private eiergrupper. Interessentskapet Biri og Hurdalens glassverker kjøpte Biri glassverk og Hurdal glassverk. Dette interessentskapet viste seg å bli bindeleddet mellom de statlige, privilegerte glassverkene og det seinere Christiania Glasmagasin. I 1841 kjøpte interessentskapet også Hadeland glassverk. Hvis en ser bort fra Åsnes glassverk i Nord-Trøndelag, var de norske glassverkene igjen samlet i et enkelt selskap, Interessentskapet Biri, Hurdalen og Hadelands glassverker, med familiene Tanberg og Berg fra Nordre Land som eiere.

I 1852 overtok de tre brødrene Harald, Ole og Nils Berg ledelsen av selskapet med 2/3 av partene i interessentskapet, mens familien Tanberg fortsatt eide den resterende tredjeparten. I 1887 endret selskapet navn til Interessentskapet Christiania Glasmagasin, som så i 1898 ble endret til aksjeselskap med navnet A/S Christiania Glasmagasin. Etter det ble selskapet stort sett beholdt uendret til 1980-tallet.

Linge Skiver		Linge Skiver		Linge Skiver		
1791	1792	1793	1791	1792	1793	
150	15	1722	178	246	252	
5	1	208	228	98	358	
						510
						155
						46
						5220
						221
						1533
						251
						510
						1587

Designasjon over interessentene i Det norske kompani, 1747. Original i Riksarkivet (PA-0580 Christiania Glasmagasin: Eb_27/1).

Fra Ip Olufsen Weyses modellbok, 1769. Originaler i Riksarkivet (PA-0580 Christiania Glasmagasin: F_1 s. 274 og 243).

Kjørerliste for transport av buteljer, dvs. flasker, fra Hadeland glassverk til Drammen, 1830-tallet. Original i Riksarkivet (PA-1681 Hadeland glassverk: Rfb_1/7).

Privilegerte glassverk

Det første norske glassverket, Nøstetangen glassverk, ble anlagt ved Hokksund i 1741. Nøstetangen ble etablert spesielt for å forsyne Danmark og Norge med finere bordglass og er særlig kjent for sin produksjon av krystall av høy kvalitet. Glassverket knyttet til seg fremragende blåsere og gravører fra England og Böhmen. Nærheten til Kongsberg sølvverk førte imidlertid til konflikter om vedretigheter, en konflikt Det Norske Kompani tapte. Nøstetangen ble derfor nedlagt allerede i 1778 og produksjonen av hvittglass- og krystall ble flyttet til Hurdal glassverk.

I løpet av en 50-årsperiode fra 1741 ble det etablert syv glassverk i Norge. Foruten Nøstetangen var dette Ås grønne Glasshytte i Sandsvær som var i drift i perioden 1748–1764, Hurdal glassverk ved nordenden av Hurdalssjøen (1755–1895), Hadeland glassverk på Jevnaker (etablert i 1762), Biri glassverk i Biri (1766–1880), Skattmester Schimmelmanns glassverk på Hurum (1784–1832) og Jevne glassverk på Vingrom (1790–1840). Størst var verkene i Hurdal, Hadeland og Biri.

Alle glassverkene fra 1700-tallet lå under samme ledelse og de omtales gjerne som de gamle privile-

gerte glassverkene. For en stor del spesialiserte de seg på forskjellige produksjonsmåter og produkter. De norske glassverkene fra 1700-tallet skiller seg derfor ut fra tilsvarende virksomhet i andre land. Både i Sverige, England og Frankrike var de enkelte glassverkene stort sett selvstendige virksomheter, og med et bredere produktutvalg.

Aas grønne Glasshytte produserte grønt glass, og særlig buteljer – flasker. Det ble nedlagt etter bare seksten år, av samme grunn som Nøstetangen. Ved nedleggingen av Aas ble produksjonen av grønt glass flyttet til Hadeland glassverk.

Produksjonen av vindusglass var en sentral del av produksjonen ved glassverkene og utgjorde flere ganger ryggraden i vanskelige tider. Hurdal glassverk ble opprettet først og fremst for å produsere kronglass, dvs. finere vindusglass etter engelsk mønster, Biri glassverk ble anlagt for produksjon av simplere og betydelig billigere vindusglass, såkalt fensterglass etter tysk mønster, mens Jevne glassverk ble anlagt for å produsere en ny type vindusglass, tafelglass. Dette var av bedre kvalitet enn fensterglass, men betydelig billigere enn kronglass.

Kjørerliste		Kjøreliste for transport av buteljer, dvs. flasker, fra Hadeland glassverk til Drammen, 1830-tallet.			
Dato	Nummer	Navn	Antall	Pris	Sammenheng
Jan 11	1.	Eric Oehlberg	2.	1200	Oppsett til H. Kullerød (Hadeland) 1. Hjelpekost per 500.
A	2.	Kalors Gårds bager	2.	500	
B	3.	Olaf Gudm. Aasen	3.	500	
A	4.	Paul Rasmussen	3.	1200	
18	5.	Lars Skud	5.	1500	
	6.	Ketja Klattas	3.	500	
	7.	Ivar Gundersen	5.	1500	
10	8.	Eric Pedersen Hovengen	3.	1200	
	9.	Olaf Rasmussen	3.	1000	
20	10.	Olaf Enck. Sæverud	4.	1000	
	11.	Atte Rasmussen	4.	1000	
	12.	Kare Christen	2.	1000	
21	13.	Johannes Kjetelberg	2.	500	
	14.	Olaf Rasmussen	1.	500	
23	15.	Eric Rasmussen	6.	1500	
			50	5000	

Regnskapsprotokoller av forskjellige typer utgjør en stor del av arkivmaterialet. I tillegg er det en god del kopibøker og særlig fra Hadeland glassverk ganske mye korrespondanse, sakarkiv, priskuranter og varekataloger, et betydelig tegningsarkiv, foto og forskjellig annet materiale. Det er lite korrespondanse fra Christiania Glasmagasin.

Opplysninger om arbeidere og andre personer ved glassverkene finnes i forskjellige sammenhenger i arkivene, men særlig i forbindelse med produksjon og lønn. I Hadeland glassverks arkiv er kanskje serien Hovedbok A særlig interessant. Den inneholder hovedsakelig protokoller for avregning med arbeiderne ved verket ca. 1810–1920. Protokollene har konti for hver enkelt ansatt. Samme type avregningsprotokoller finnes også fra Høvik glassverk for perioden 1871–1937 og Biri 1828–1840. Dessuten finnes det enkeltprotokoller fra Hurdal i Christiania Glasmagasins arkiv. Fra Hadeland glassverk er det også materiale som viser lønnsutbetalinger til hver enkelt arbeider for perioden 1854–1950 i serie Pa, Lønninger og skattetrekk, samt enkle oversikter over hver enkelt arbeiders produksjon i serie Re, Produksjon perioden 1820–1950.

Av annet materiale om arbeidere kan nevnes en fortegnelse over hvor de ansatte ved Hadeland glassverk bodde 1867–1895 og fortegnelse over arbeidere ved verket 1894–1939 (PA-1681/U/0001). Fra Biri Glassverk finnes manntall over ansatte og deres familier fra 1838 og 1841 (PA-0580/Gba/0004).

Mange mennesker var involvert i leveranser av råvarer som ved, tømmer, pottaske til glassverkene, og i transport av glass fra verkene til Christiania og Drammen. Hovedbok B i Hadeland glassverks arkiv inneholder protokoller med oversikt over leveranser av råvarer. Kjøreboker og kjørelister med navn på kjøpere finnes både i

Christiania Glasmagasins arkiv, serie Rk og Hadeland glassmagasins arkiv, serie Rfb.

Ved siden av arkivene fra Christiania Glasmagasin og Hadeland glassverk, inneholder også Riksarkivets privatarkiv nr. 1 "Glassverk, samlinger" arkivmateriale fra glassverkene. Dette består hovedsakelig av regnskapsprotokoller og kopibøker fra glassverksadministrasjonen, fra magasinene og fra Hurdal glassverk fra 1739 til et stykke inn på 1800-tallet. Det er viktig å se disse arkivene i sammenheng.

I tillegg til dette har Opplandsarkivets avdeling Maihaugen en del arkivmateriale etter Jevne glassverk, og Opplandsarkivets avdeling Gjøvik har noe materiale etter Gjøvik glassverk og Hurdal glassverk.

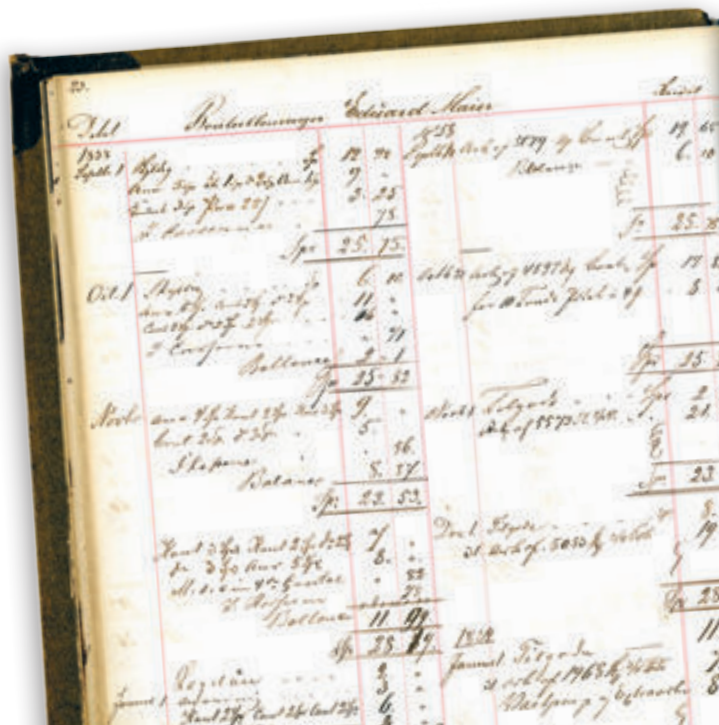
Litteratur

Amdam, Rolv Petter, Tore Jørgen Hanisch og Ingvild Pharo: *Christiania Glasmagasin og norsk glassindustri 1739–1989*, Oslo.

Amdam, Rolv Petter: "Glassverk – Historie og arkiv" i *Arkivmagasinet* 3/1993.

Christiansen, G. E.: *De gamle privilegerte norske glassverker og Christiania Glasmagasin*, Oslo 1939

Konto for buteljemaker i avregningsbok fra Hadeland glassverk, 1858–1861. Original i Riksarkivet (PA-0580 Christiania Glasmagasin: Raa_12).

22. juli-arkivene i Riksarkivet

Riksarkivet har tatt imot flere arkiver i kjølvannet av terroraksjonen 22. juli: store mengder departementsarkiv hentet ut fra skadde bygninger, brev og gjenstander fra minnesteder opprettet av en befolkning i sorg og sjokk, 22. juli-kommisjonens arkiv og filmopptak fra rettssaken. Mottak og forvaltning av disse ulike typene arkivmateriale har gitt oss helt nye utfordringer og mye oppmerksomhet.

AV STIAN NORLI, SENIORRÅDGIVER OG OLE GAUSDAL,
AVDELINGSДИРЕКТØР, РИКСАРКИВЕТ

Arkivene som Riksarkivet har mottatt vil på ulike vis være viktig dokumentasjon av terrorangrepet 22. juli og det norske samfunnets håndtering av det. Bevaringen av det omfattende materialet er i seg selv en tidkrevende oppgave. Deler av det har hatt fysiske skader, og det har vært og er behov for ordening. Betjeningen av arkivene har til dels også vist seg å være tidkrevende; både håndteringen av pågang fra publikum og ivaretagelsen av etiske hensyn og juridiske krav. Oppfølgingen av materialet har gitt Riksarkivet mye oppmerksomhet, for det meste positiv respons, men fra noen hold også kritiske kommentarer. I tiden fremover må vi regne med fortsatt interesse for arkivene.

Arkivene fra Regjeringskvartalet

Kort tid etter eksplosjonen i Regjeringskvartalet, tok Riksarkivet kontakt med arkivlederne i de berørte departementene for å kartlegge skadeområdet på arkivmaterialet, og vurdere behovet for

å gi ekstra bistand. De digitale arkivene hadde klart seg bra, selv om sikringen av dem ikke var så god som den burde ha vært. Det papirbaserte arkivmaterialet hadde også stort sett kommet uskadd fra angrepet. Enkelte magasin var skadd, mens andre sto i fare for å bli skadd av fukt og regn. Riksarkivet kom raskt med tilbud om å ta imot arkivene fra bygningene som måtte tømmes. I løpet av høsten 2011 ble nærmere 6000 hyllemeter med arkivmateriale fra Regjeringskvartalet overført til Riksarkivbygningen.

De overførte arkivene er sakarkivene fra Justisdepartementet, Olje- og energidepartementet, Nærings- og handelsdepartementet, samt Departementenes Servicesenter. Materialet er i all hovedsak fra slutten av 1970-tallet og går frem til 2004, da departementene gikk over til elektronisk saksbehandling. Disse arkivene skulle i all hovedsak ikke ha vært avlevert før om femten–tyve år. Riksarkivet har påtatt seg permanent oppbevaring av disse arkivene, og klargjøring for avlevering. I statsbudsjettet for 2012 har Riksarkivet fått en ekstraordinær tildeling for å få dekket kostnader til ordening og oppbevaring. Det er tilsatt fem personer som, i løpet av de kommende syv–åtte årene, skal klargjøre materialet for avlevering.

De overførte arkivene er formelt å betrakte som departementenes eiendom. Alle innsynshenvendelser behandles og avgjøres av dem. Riksarkivets personale står for fremfinning og tilrettelegging av sakene. Etter hvert som arkivene blir formelt avlevert, vil de inngå som en ordinær del av Riksarkivets bestand.

Gjenstander fra plassen foran Oslo domkirke tørkes i Riksarkivet.
Foto: Stian Norli, Riksarkivet.

Deponering

Deponering vil si fysisk overføring av arkivmateriale til en depotinstitusjon uten at eiendomsretten samtidig blir overført.

Fremskutt avlevering

Fremskutt vil si fysisk overføring av arkivmaterialet til depotinstitusjonen, og overføring av eiendomsretten, men med visse begrensninger, særlig knyttet til innsynsretten i materialet. Dette er et nytt begrep og fremdeles på skissestadiet.

Minnematerialet

Terrorhandlingene 22. juli skapte sterke reaksjoner og engasjement i befolkningen. Kort tid etter terrorangrepet ble det i hele landet etablert spontane minnesteder ved kirker, rådhus, lokale minnesmerker og møtesteder. Folk kom sammen for å sørge og å legge ned kondolanser, tegninger, blomster, flagg og kosedyr.

Riksarkivaren innså på et tidlig tidspunkt at det ville ha stor verdi å bevare minnematerialet, som uttrykk for folks sorg og omtanke. Materialet vil være verdifullt for forskere som ønsker å studere befolkningens reaksjoner på de grufulle hendelsene. Riksarkivaren gikk derfor ut i media og oppfordret til bevaring av minnematerialet som ble skapt. Resultatet av den raske responsen, er at Riksarkivet nå sitter på en betydelig samling med minnemateriale.

Riksarkivet har lagt størst vekt på å ta imot minnematerialet som ble lagt ned i Oslo og ved Utøya. Plassen foran Oslo domkirke og ved Utøya er betraktet som nasjonale minnesteder. Riksarkivet har også stilt seg positiv til å ta imot materiale fra andre deler av landet når forholdene gjør det naturlig. Det har derfor kommet materiale fra flere kommuner, foreninger og private. Innsamlingen i Oslo er skjedd i nært samarbeid med kommunen. I forbindelse med rettsaken samlet Oslo kommune inn minnemateriale fra Tinghuset. Etter ettårsmarkeringen fikk Riksarkivet tilsendt nytt materiale.

Samlet utgjør minnematerialet i Riksarkivets bestand anslagsvis 25 000 enkeltdokumenter og 4000 gjenstander. Dette utgjør rundt 13 hyllemeter med skriftlige hilsener og tegninger, og nærmere 90 hyllemeter med gjenstander. Blant gjenstandene er det ikke overraskende kosedyrene som er størst i omfang og volum.

Det skriftlige materialet er ordnet og katalogisert, og katalogen er tilgjengelig i Arkivportalen.

Minnematerialet er med få unntak fritt tilgjengelig på lesesal, og forskere kan etter avtale med Riksarkivet få tilgang til digitalt brukseksemplar.

Det skriftlige materialet er ferdig digitalisert. Avfotograferingen av gjenstandene er påbegynt, og vil etter planen bli ferdig i løpet av første halvår 2013. I forbindelse med ettårsmarkeringen etter 22. juli ble et utvalg med digitale kopier av tolv hundre dokumenter og to hundre gjenstander gjort tilgjengelig på Digitalarkivet. Av hensyn til de pårørende, og for å ivareta personvern hensyn, ble det her ikke publisert motiv av ofre eller tekster med innhold knyttet til bestemte ofre.

Det har vært stor medieinteresse rundt minnematerialet. Mange har vært interessert i å vite hva som skjedde med alle hilsene. Flere forskningsmiljøer har fattet interesse for samlingen, og flere studier er satt i gang som følge av innsamlingsarbeidet.

22. juli-kommisjonens arkiv

Regjeringen nedsatte en uavhengig kommisjon for å foreta en samlet vurdering av håndteringen av terrorangrepet. 22. juli-kommisjonen la fram sin rapport 13. august 2012.

Etter avtale med Statsministerens kontor ble hele arkivet avlevert direkte til Riksarkivet, som dermed overtok råderetten over arkivet. Riksarkivet

påtok seg også å ordne og registrere det papirbaserte materialet, samt foreta uttrekk og klargjøre det elektronisk skapte materialet for bevaring.

Kommisjonens papirbaserte arkivmateriale utgjør om lag ti hyllemeter og består av møtereferat, journal (ugradert og gradert), sakarkiv (ugradert og gradert), forklaringer og kart og tegninger. Arkivet er ferdig ordnet og registrert, og katalogen vil etter planen publiseres på Arkivportalen i januar 2013.

Kommisjonens digitalt skapte arkiv består hovedsakelig av innsamlet kildemateriale som lydlogger fra AMK-sentraler, geo-data, tipsdatabase, videoopptak og fotografier. I tillegg er kommisjonens felles filområder avlevert. Behandlingen av det elektroniske materiale er ikke ferdigstilt og fortsetter i 2013.

Med overtakelsen av ansvaret for arkivet fulgte også ansvaret for å vurdere spørsmål om innsyn. Pressen og media fulgte 22. juli-kommisjonens arbeid tett, og kommisjonen var opptatt av åpenhet. Allerede før arkivet ble avlevert til Riksarkivet var det derfor gitt innsyn i store deler av det ugraderte sakarkivet. Det har likevel i perioder høsten 2012 vært betydelig offentlig oppmerksomhet om arkivet. Særlig har det vært ønske om innsyn i forklaringene til politikere og embetsmenn. Riksarkivaren av slo først å gi innsyn, men etter klage til Kulturdepartementet ble det gitt innsyn i forkla-

Arkivsaker fra regjeringskvartalet. 22. juli-kommisjonens arkiv kom på flere medier.

Foto: Stian Norli og Stian Skindlo, Riksarkivet.

ringene til de mest fremtredende aktørene, etter at gradert informasjon var blitt skjermet. Først ble politikernes forklaringer frigitt, senere også forklaringene til de mest sentrale embetsmennene. Forklaringene er tilgjengelige på Riksarkivets hjemmeside.

Filmmaterialet fra rettssaken

Da rettssaken mot Anders Behring Breivik startet våren 2012, var det lagt til rette for overføring av lyd og bilde til rettsaler over hele landet. Domstolsadministrasjonen søkte om tillatelse til å lagre det overførte materialet på film, med sikte på dokumentasjon for ettertiden. Retten ga tillatelse til dette, men forutsatte at filmen skulle avleveres direkte til Riksarkivet. Den la også ned kringkastingsforbud i seksti år. For øvrig la retten til grunn at filmen er et offentlig dokument skapt av Domstoladministrasjonen, og at innsyn må vurderes etter de alminnelige reglene i offentleglova og forvaltningsloven.

Riksarkivet har ikke tidligere forvaltet denne typen materiale. Det knytter seg flere tekniske og praktiske utfordringer til den videre håndteringen av filmen, som går over et anselig antall timer. Hvordan kan det for eksempel legges til rette for praktisk og forsvarlig gjennomføring av innsyn? Spørsmål om innsyn vil også føre med seg juridiske problemstillinger, særlig knyttet til taushetsplikt. Rettsstellovene kommer ikke direkte til anvendelse, men kan det være hensyn derfra som bør vektlegges ved tolking av forvaltningsloven? På film kommer det visuelle uttrykket i tillegg til det som blir sagt. Hvordan skal det vurderes? Hvilken vekt skal det legges på at saken ble behandlet i åpen rett, at deler av saken ble kringkastet osv.

Det ligger an til at filmmaterialet vil være ferdig vurdert og klargjort for bruk i løpet av 2013. Først etter dette vil det bli aktuelt å vurdere konkrete forespørsler om innsyn.

Minnemateriale samles inn fra plassen foran Oslo domkirke.
Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet.

[Krøniken]

Hva slags bestemmelser kom fra offentlige myndigheter for to hundre år siden, hundre år senere, eller bare femti år tilbake i tid? Vi fortsetter våre dykk i Wessel-Bergs *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge og Norsk Lovtidend*.

1813

Foreldrekjærlighet

6. januar. Bevilling for Hr. Andreas Mørch, Sognepræst til Hurum, at hans Pleiedatter Karen Knudsatter Urdahl maa ansees som hans og Hustrues ægtefødte Datter, og som saadan være berettiget til at bære hans Navn og nyde alle de hende som Ægtebarn tilkommende Fordele og Rettigheder. Da bemelte Pleiedatter har vundet hans Kjærlighed i den Grad, at han ønsker at maatte adoptere hende som hans og Hustrues fælles Barn.

Sammalt rug!

23. april. Vice-Statholderens Skrivelse til Stiftamtmanden, indeholdende Forbud imod Sigtning av Rugmeel. Foranlediget av den herskende Mangel paa Kornvarer, har jeg fundet mig foranlediget til, da en stor Deel af Kornet tabes ved at fiinsigtes, som ellers kunde være tjenlig til Menneske-Føde, og Klidet i saa Tilfælde kun kan anvendes til Kreaturer, herved at befale, at ingen Rug inntil videre maa males anderledes, end sammalet, og at forbyde alt Udsalg af Rugbrød tilbagt af sigtet Meel. Herom vilde Stiftet behage at meddele de i Nærheden af Byerne

og Ladestederne værende Møllere fornøden Communication, da jeg igjennem vedkom. Told- og Consumtions-Inspectør har ladet paalægge Consumtions-Betjentene at confiskere den Rug, som anderledes er behandlet; og at intet Rugbrød falholdes [selges], der er tillavet av sigtet Meel.

Fra Måsøy til Havøsund

9. april. Rescript til Biskoppen over Nordlandene og Finmarken, at Maasø Sognekald skal herefter som Annex være forenet med Hammerfests Sognekald, samt at Kirken og Præstegaarden paa Maasø skal forflyttes derfra til Havøsund, for der, tilligemed et Skolehuus, at opføres efter Biskoppens Forslag. Efter Biskoppens Forslag skulde bemelte Præste-Bolig herefter ikkun bestaae af en Stue med Kammer og Kjøkken for Præsten under hans Ophold paa Annexet om Sommeren, tilligemed et Skolehuus for en Skolelærer. Fornævnte 2de Kald kunne ikke hvert for sig give tilstrækkeligt Udkomme for en Embedsmand, og Afstanden imellem Hammerfest og Maasø er ikke større end at

een Mand kan bestride de geistlige Forretninger; Maasø Kirke er derhos meget brøstfældig; ligger paa en næsten ubeboet Øe afsides fra den største Deel af Almuen paa et saadant Sted, at den ofte staaer tildeels under Vand og om Vinteren for det meste er bedækket med Snee.

1907

Hygiene i Haugesund

17. januar 1913. Kongelig resolusjon. I henhold til § 4 i lov om sundhetskommisioner m.v. av 16. mai 1860 meddeles approbation paa Haugesund bystyres beslutninger. De approberte nye sundhetsforskrifter er saalydende:

Renhold m.m. i barberstuer.

§ 22. Ved barbering maa for hver kunde kun benyttes renvasket serviet og ren bedækning over nakkepuden. Indsaapning bør ske med haanden. Fælles pudderkvaster maa ikke benyttes, men man bør bruke en klype rensset bomuld, et stykke vat ell.lign., som kun benyttes 1 gang.

[Krøniken]

§ 23. Klippemaskiner, sakser og kniver maa tørres omhyggelig av for hver kunde. Kammer og børster maa avtørres, bankes og renses for hver kunde.

§ 24. I barberstuen med tilhørende rum maa hovedrengjøring utføres 2 ganger om året, gulvet vaskes hver dag. Der maa anbringes det fornødne antal spyttebakker, som tømmes og renses hver dag.

§ 25. Barbererne maa iagttå personlig renlighet. De skal under arbeidet være iført ren hvit jakke eller kappe, som skiftes mindst hver uke.

Forstadsbaner, men ikke for alle

4. februar. Driftsreglement for person- og godsbefordring paa Holmenkolbanen og Smestadbanen, approbert 13. mars 1913 av Departementet for de Offentlige Arbeider.

§ 1. Enhver, som befinner sig paa banens omraade, eller som benytter banens transportmidler, ansees aa ha indgaat paa de bestemmelser, som indeholdes i nærværende reglement, som skal være opslaat paa stationerne og ligge til eftersyn hos ekspeditørene.

§ 2. Paa alle stationer samt paa andre dertil passende steder skal findes opslaat kjøreplaner, som angir togenes hyppighet

samt ankomst- og avgangstider under regulær trafikk. Det samme gjelder takster for befordring av passagerer, sportsgjenstande og gods.

§ 3. De paa stationerne anbragte ur tjener som rettesnor saavel med hensyn til tiden for togenes avgang som for den øvrige ekspedition.

§ 11. Ekstratog eller -vogner kan bestilles ved henvendelse til banens kontor eller hos overkonduktøren. Priserne paa saadanne vogner blir til enhver tid bekjentgjort ved opslag.

§ 12. Personer, som kan være til skade, frygt eller ekkelhet for de medreisende paa grund av drukkenskap, sykdom, mentale eller legemlige mangler eller lignende, har ikke adgang til banen, uten at forutgaaende særlig tilladelse er erhvervet.

1957

Gjennom toll

26. februar. Bestemmelser om tollfrihet for reiseutstyr og reisegods.

Reiseutstyr

Ved innreise til Norge kan reisende bosatt i utlandet til eget bruk under reisen og midlertidig opphold av inntil ett års varighet toll- og avgiftsfritt føre med:

- a) klær, sengkjør og andre til personlig bruk bestemte gjenstander, så som ur, smykker, toalettartikler o.l.,
- b) annet vanlig reiseutstyr som kikkert og fotografi- og smalfilmapparat med utstyr og film, bærbare musikkinstrumenter, gramofon med et rimelig antall plater, radiomottaker, bærbar lydåndopptaker og skrive-maskin,
- c) sykkel (uten motor), også ettersendt, camping- og sportsutstyr (f.eks. jaktvåpen, ammunisjon og annet jaktutstyr, fiskestenger med tilbehør, ski, tennisracketter, kanoer og liknende småbåter uten motor – herunder sammenleggbare båter), samt
- d) barnevogn eller sykevogn (rullestol).

Reisende bosatt her i landet kan toll- og avgiftsfritt føre med gjenstander i form av omhandlede, såfremt vedkommende har hatt dem med ved utreisen fra Norge. Videre kan disse reisende fritt føre med klesplagg til eget bruk, som er anskaffet under oppholdet utenfor landet, når klærne etter art, mengde og verdi samt i forhold til varigheten av den reisendes opphold utenfor landet, kjennetegner seg som en del av hans reiseekvipering. Buntmakerarbeide anskaffet under opphold i utlandet kan dog ikke føres med fritt som supplerings av den reisendes ekvipering.

[Bokmelding/Notiser]

Nytt bind i serien “Norske Sigiller fra Middelalderen”

Geistlige segl fra Nidaros bispedømme er tredje bind i denne serien. De to første er Verdslige sigiller indtil Aar 1400, som ble utgitt heftevis fra første halvdel av 1900-tallet, og Kongelige og fyrstelige segl, utgitt 1924.

I middelalderen omfattet Nidaros bispedømme fylkene Møre og Romsdal, begge Trøndelagsfylkene, Nordland, Troms og Finnmark samt Herjedalen og trolig bygdene lengst nord i Østerdalen. Biskopen hadde erkebiskopsrang fra begynnelsen av 1150-tallet. Erkebispedømmet omfattet i tillegg Bergen, Stavanger, Oslo

og Hamar, samt de oversjøiske bispedømmene Skálholt og Hólar på Island, Gardar på Grønland, Færøyene, Orkenøyene og Suderøyene med Man.

Katalogen inneholder 160 segl fra erkebiskoper og prester, domkapitler, klostre og andre geistlige institusjoner i førreformatorisk tid. De første seglene er fra 1225, og de avsluttes i 1537 med reformasjonen. Mange segl har gått tapt.

Seglene blir presentert med foto av Riksarkivets fotograf Odd Amundsen, og tegningene fra Riksarkivets segltegningsamling.

Utgiverne er de tidligere segl-konservatorene Brita Nyquist og Odd Fjordholm (†), kunsthistoriker Erla B. Hohler og historiker Halvor Kjellberg

Statsarkiv i nye lokaler

12. desember 2012 ble det markert at Statsarkivet i Bergen tok over sine nybygde og rehabiliterte lokaler. Det har tatt tid: 12 år, 11 måneder og 11 dager, og det har kostet 207 millioner. Gulvarealet er utvidet fra 4500 til 7500 kvadratmeter, og magasin-kapasiteten økt til 34 000 hyllemeter.

En lys og luftig lesesal er å finne i det som tidligere var magasiner i første og andre etasje. Tredje magasin rommer nå ti kontorarbeidsplasser. Ny publikumsinngang, med universell utforming, kommer på ”bro” fra Stemmeveien.

Arkitekt Egill Reimers fikk i 1924 Hauens legat for god arkitektur for statsarkivbygningen, og store ressurser er brukt på tilbakeføring. Vinduene er tatt ut og dårlig trevirke og skadde glassruter erstattet. Dørene er ådret, og de opprinnelige fargene er forsøkt gjenskapt.

De gamle arkivmagasinene er bygget om til en lys og luftig lesesal.
Foto: Tom Myrvoll, Statsarkivet i Bergen.

[Notiser]

Høyfjellskommisjonens arkiv

Revidering av katalogen over Høyfjellskommisjonens arkiv er nå fullført og katalogen er gjort søkbar i Arkivportalen. Her er også lagt inn lenker til en kortfattet innledning og til kommisjonens trykte rettsbøker, som nå er skannet og lagt ut på Digitalarkivet. Sammen med rettsbøkene er også oversiktskart over kommisjonens felt og forretninger lagt ut.

Arkivet er fortsatt mye brukt som dokumentasjon i saker om eiendoms- og bruksrett. I tillegg gir det et ganske unikt innblikk i driftsformer og utnyttelse av høgfjellet i tidligere tider.

Kort omtale av Kommisjonen finnes i Torbjørn Låg: "Høyfjellskommisjon – Utmarkskommisjon" i Arkivposten nr. 3/1987 s. 147, også trykt i Statsskog nr. 4/1988. Se også Torbjørn Låg: "Kven eig høgfjellet?" i Arkivmagasinet nr. 1/2009.

Folketellingen 1891 på Digitalarkivet

Riksarkivet arbeider med å skanne folketellingen 1891 og publisere den i Digitalarkivet. Dermed blir det mulig å sitte hjemme og arbeide med folketellingen, på samme måte som det har vært mulig å bruke den på Riksarkivets lesesal. Arbeidet medfører derimot ikke at tellingen blir søkbar. Første

Inspirasjonsfilm om arkiv

Regissør Tor Einstabland instruerer skuespiller Nils Langhelle.
Foto: Bård Alsvik, Riksarkivet.

Arkivverket har lansert en inspirasjonsfilm som gir et innblikk i arkivenes fascinerende verden. "Hvorfor trenger vi arkiv?" er et underliggende spørsmål i den fem minutter lange filmen. I arkivene

ligger Norges historie lagret – på godt og vondt. Dette er stikkord for Arkivverkets nye film, som finnes på våre nettsider, og på YouTube, dersom du søker på "Nasjonens hukommelse".

Dette er ikke en tradisjonell informasjonsfilm, men en kort appetittvekker som skal formidle et inntrykk av arkivenes betydning og oppgaver. Som forteller og guide møter vi skuespiller Jørgen Langhelle. Innspillingen ble gjort i Riksarkivbygningen i løpet av en dag og kveld i oktober 2012. Locations var lesesalen og arkivmagasinene. Filmen er laget av Sheriff Film Company på oppdrag fra Riksarkivet.

Bedriftsarkiver blir tilgjengelige

Statsarkivet i Kristiansand har fått støtte fra Norsk kulturråd til å ordne og gjøre tilgjengelige arkivene etter Båtservice AS i Mandal og Hunsfos fabrikker i Vennesla. Til sammen over 300 hyllemeter arkiver er hentet inn fra de to bedriftene. Materialet

skal nå ordnes, listeføres og til dels digitaliseres slik at det blir lettere tilgjengelig for de som ønsker å bruke materialet.

Båtservice har hatt en sentral rolle i lokal, regional og nasjonal

historie og arkivet gir en bred beskrivelse av virksomheten ved et moderne skipsverft.

Hunsfos hadde på det meste 1100 ansatte og var en av Norges eldste papir-, cellulose- og tre-massefabrikker.

Stemmerettskamp på utstilling

I år er det hundre år siden norske kvinner fikk allmenn stemmerett ved stortingsvalg. Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo markerer begivenheten med utstillingen ”På like fot med våre brødre”.

– Gjennom denne utstillingen ønsker vi å minne om at demokratiske rettigheter som i dag tas som en selvfølge er resultat av en hard kamp mot fordommer om kvinners evne til å delta i den offentlige debatt og deres plass i samfunnet, sier Unni Løkkebø, prosjektleder for utstillingen.

I utstillingen belyses den lange og vanskelige veien fram mot 1913. Da kampen for stemmeretten startet for alvor rundt 1880, var kvinner umyndige, hadde begrenset rett til utdanning og yrkesvalg, og de hadde ikke stemmerett. De var undertrykket. I årene fram mot 1913 forandret mye seg i hovedsak på grunn av kvinnesakskvinnenes målrettede kamp. I utstillingen illustreres dette gjennom en tidslinje med

historikk og milepæler, spekket med dokumentasjon fra institusjonenes arkiver.

– Med eksempler fra våre arkiver fortelles også historien til Aasta Hansteen, Gina Krogh, Fredrikke Qvam og Randi Blehr, som alle på hver sin måte spilte en sentral

rolle i kampen for stemmeretten. Utstillingen gir også en fremstilling av hvor kvinner sto yrkesmessig på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, sier Løkkebø.

Utstillingen åpner 5. mars og står til 5. november 2013.

Nordisk kvinnesaksmøte i Universitetets gamle festsal ca. 1900. Utsnitt Ukjent fotograf. Original i Riksarkivet (PA-0379 Norske kvinners sanitetsforening: U_30/3598).

Velkommen til det 6. norske arkivmøte

Rica Parken – Ålesund, 17.–19. april 2013

Onsdag 17. april

- 11.00–11.30 Åpning
- 11.30–12.00 Utdeling av Norsk Arkivråds pris "Årets arkiv"
- 12.00–12.30 Utdeling av arkivmøtets formidlingspris
- 14.00–14.30 Meredith Stewart: The Citizen Archivist Initiative at the US National Archives
- 14.30–15.30 Årets gjest: Cecilie Skog, fjellklatrer og ekspedisjonsfarer
- 16.30–21.00 Sosiale utflukter: Atlanterhavsparken, byvandring, Devold, Ut mot havet

Torsdag 18. april

- 09.00–12.30 PARALLELLESJON 1:
 - 1A Digital dugnad
 - 1B Arkivtjenesten – undervisning og læring
 - 1C Arkivbeskrivelse
- 14.00–17.30 PARALLELLESJON 2:
 - 2A Kunst og arkiv
 - 2B Aktiv samfunnsdokumentasjon
 - 2C Arkivet og den digitale innbygger
- 19.00–01.00 Festmiddag

Fredag 19. april

- 09.00–10.45 Særmøter i Norsk Arkivråd, LLP og Arkiverket
- 11.00–11.30 Arkivåret i media
- 11.30–12.00 Presentasjon av arkivmeldingen
- 12.00–13.00 Arkivpolitisk paneldebatt

For fullstendig program og påmelding, se <http://arkivmote.no>

Velkommen!

Riksarkivet

Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
Postadresse: Pb 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
e-post: riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo

Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
Postadresse: Pb 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel.: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
e-post: saoslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar

Lille Strandgate 3, 2317 Hamar
Tel: 65 55 54 40 / Faks: 62 52 94 48
e-post: sahamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg

Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
Tel: 32 86 99 00 / Faks: 32 86 99 10
e-post: sakongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand

Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
Tel: 38 14 55 00 / Faks: 38 14 55 01
e-post: sakristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger

Bergelandsgate 30, 4012 Stavanger
Tel: 51 50 12 60 / Faks: 51 50 12 90
e-post: sastavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen

Årstadveien 22, 5009 Bergen
Tel: 55 96 58 00 / Faks: 55 96 58 01
e-post: sabergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim

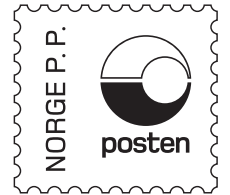
Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
Tel: 73 88 45 00 / Faks: 73 88 45 40
e-post: satrondheim@arkivverket.no

Statsarkivet i Tromsø

Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
Postadresse: Pb 6315, 9293 Tromsø
Tel: 77 64 72 00 / Faks: 77 64 72 01
e-post: satromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi Arkiiva

Hännoluohkká 45, Guovdageaidnu/Kautokeino
Postadresse: Diehtosiida, 9520 Kautokeino
Tel: 78 44 85 60 / Faks: 78 44 85 69
e-post: samisk.arkiv@arkivverket.no

Tema i neste nummer:
Stemmerett og valg

Stemmerett og et nytt arbeidsliv. Funksjonærer i statens provianteringskommisjon 1914–1920.
Foto: O.R. Nielsen. Original i Riksarkivet (Statens provianteringsdirektorat, Innkjøpsavd.).